

Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΖΩΝΗΣ

Κρίση του συστήματος ή της πολιτικής;

Γεώργιος Παπαστάμκος / Άγγελος Κότιος*

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση ανέδειξε κατά τον πλέον εμφατικό τρόπο την ανάγκη να οργανωθούν οι διεθνείς χρηματοπιστωτικές σχέσεις επί τη βάσει αυστηρών ρυθμιστικών καθεστώτων (regimes). Επίσης, σφράγισε την έκβαση (οριστική;) της πολιτικής και ακαδημαϊκής αλληλομαχίας μεταξύ των υποστηρικτών της απορρύθμισης και της ρύθμισης, υπέρ των τελευταίων. Καθίσταται πλέον σαφές ότι ακόμη και ατελείς οι ρυθμίσεις, είναι προτιμότερες από το ρυθμιστικό κενό. Το εκρηκτικό μήνυμα που εξέπεμψε το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σοκ βαίνει ασφαλώς πέραν των ατελών ρυθμίσεων. Εμπεριέχει «εντολή» προς επανακαθίδρυση διαφανών, δημοκρατικώς νομιμοποιημένων και αποτελεσματικών ρυθμιστικών καθεστώτων.

Τρία έτη μετά την εμφάνιση της διεθνούς χρηματοπιστωτικής κρίσης καταγράφεται η διαφορετική ταχύτητα εξόδου από αυτήν μεταξύ των εθνικών οικονομικών συστημάτων. Οι δυναμικά αναπτυσσόμενες χώρες της παγκόσμιας οικονομίας (οι λεγόμενες και αναδυόμενες οικονομίες) φαίνεται ότι επανήλθαν στη γνωστή τροχιά της ταχείας ανάπτυξης. Αντιθέτως, οι περισσότερες χώρες του ανεπτυγμένου Βορρά πασχίζουν να καταστήσουν βιώσιμη την επιτευχθείσα ήπια ανάκαμψη και να την ενισχύσουν.

* Ο Γεώργιος Παπαστάμκος είναι Ευρωβουλευτής, Καθηγητής του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς (εν αναστολή).

Ο Άγγελος Κότιος είναι Καθηγητής του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς.

Υφίστανται, όμως, και χώρες, οι οποίες έχουν να αντιμετωπίσουν σοβαρά διαρθρωτικά και δημοσιονομικά προβλήματα. Οι περισσότερες εξ αυτών, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, ανήκουν στον κύκλο των χωρών της Ευρωζώνης.

Την πλέον, βεβαίως, βαθιά κρίση αντιμετωπίζει η Ελλάδα, η δε Πορτογαλία και η Ιρλανδία προσπαθούν, με καλύτερα αποτελέσματα, να την αντιμετωπίσουν, ενώ αβέβαιο είναι και το μέλλον χωρών, όπως η Ισπανία, η Ιταλία και το Βέλγιο, με τις δύο τελευταίες να έχουν υψηλό δημόσιο χρέος. Εν συνόλω, πάντως, οι περισσότερες χώρες της Ευρωζώνης χαρακτηρίζονται από σχετικά υψηλό δημόσιο χρέος, το οποίο τις οδήγησε, μετά από μία μεγάλη δημοσιονομική επέκταση το 2009, να επιστρέψουν σταδιακά σε περιοριστικές δημοσιονομικές πολιτικές.

Τα οξύτερα προβλήματα τόσο του δημοσίου όσο και του τραπεζικού τομέα σε ορισμένες περιφερειακές χώρες της Ευρωζώνης κατέδειξαν τις διαχειριστικές και πολιτικές αδυναμίες της κοινής νομισματικής διακυβέρνησης. Κατέδειξαν, επίσης, τις δομικές αδυναμίες του συστήματος, την ευπάθειά του έναντι μίας σειράς κινδύνων, όπως της κερδοσκοπικής συμπεριφοράς των αγορών, αλλά και της αδυναμίας των ευρωπαϊκών θεσμών για προληπτική και κατασταλτική δράση και για εφαρμογή αποτελεσματικών πολιτικών ενός κοινού βηματισμού και αλληλεγγύης.

Τα ερωτήματα που τίθενται και χρήζουν διερεύνησης στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας είναι, μεταξύ άλλων, τα εξής:

- Ποιά είναι τα προφανή χαρακτηριστικά της κρίσης της Ευρωζώνης;
- Πρόκειται για κρίση του ευρώ, του Ευρωσυστήματος ή μεμονωμένων χωρών;
- Ποιά είναι τα βαθύτερα αίτια της κρίσης εντός της Ευρωζώνης;
- Ευθύνεται το ίδιο το Ευρωσύστημα ή η πολιτική των κρατών μελών του;
- Είναι η κρίση του συστήματος εγγενής ή συγκυριακή;
- Πώς αντιμετωπίσθηκε η κρίση μέχρι σήμερα;
- Υπάρχουν βιώσιμες λύσεις εξόδου από την κρίση ή επίκειται το τέλος του εγχειρήματος του ευρώ;

2. Προφανή χαρακτηριστικά της κρίσης στην Ευρωζώνη

Η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση, η οποία παρήχθη στις ΗΠΑ και επεκτάθηκε διεθνώς, δεν άφησε ανέπαφες τις χώρες του ευρώ. Η στενή διασύνδεση των ευρωπαϊκών χρηματοπιστωτικών αγορών, η αλληλεξάρτηση των αγορών αγαθών και υπηρεσιών, οι υψηλές εκατέρωθεν άμεσες επενδύσεις, οι κοινές επιχειρηματικές αλυσίδες, η ψυχολογική αλληλεπίδραση κ.ά. αποτέλεσαν διαύλους μετάδοσης της κρίσης και στις χώρες του ευρώ. Αρχικώς η κρίση έπληξε τα εθνικά χρηματοπιστωτικά συστήματα. Περισσότερο επλήγησαν οι τράπεζες των χωρών με συγκριτικά εντονότερη διασύνδεση με το αμερικανικό τραπεζικό σύστημα, όπως η Ιρλανδία και η Γερμανία από την Ευρωζώνη, και οι τράπεζες του Ηνωμένου Βασιλείου (ΗΒ) από τις χώρες εκτός Ευρωζώνης. Ως εκ τούτου, στην οικονομική πολιτική των ευρωπαϊκών χωρών δόθηκε προτεραιότητα στη διάσωση των εθνικών τραπεζικών συστημάτων και στην αποφυγή ενός γενικευμένου bank run μέσω μίας δέσμης μέτρων, όπως π.χ. μέσω της ενίσχυσης της κεφαλαιουχικής βάσης των τραπεζών με δημόσια κεφάλαια και εγγυήσεις καταθέσεων (Quaglia et al, 2009). Ακολούθως, η κρίση έπληξε τις πραγματικές οικονομίες λόγω της μείωσης του διεθνούς εμπορίου και των επενδύσεων, της περιστολής της ενεργούς ζήτησης και της περιοριστικής πιστοδοτικής πολιτικής των τραπεζών. Ως προς το διεθνές εμπόριο λεκτέον, ότι η συρρίκνωση του παγκοσμίου εμπορίου υπερέβη κατά πολύ τα όρια της ίδιας της ύφεσης της οικονομικής δραστηριότητας. Όντως, ο ρυθμός ανάπτυξης του διεθνούς εμπορίου σημείωσε εμφανή μείωση από 7% το 2007 στο 3,9% το 2008. Μετά την αύξηση 'ρεκόρ' κατά 14,5% στον όγκο των εξαγωγών κατά το 2010, ο ρυθμός ανάπτυξης του παγκοσμίου εμπορίου αναμένεται να περιορισθεί, συμφώνως προς εκτιμήσεις του Παγκοσμίου Οργανισμού Εμπορίου, στο ηπιότερο ποσοστό της τάξεως του 6,5% κατά το 2011. Η έντονη αύξηση στον όγκο των εμπορικών συναλλαγών κατά το προηγούμενο έτος, έναντι της βύθισης κατά 12% το 2009, επέτρεψε στο παγκόσμιο εμπόριο να ανακάμψει στα προ της κρίσης επίπεδα, όχι όμως και να επανέλθει στη μέχρι πρότινος δυναμική του τροχιά.

Η απάντηση στην ύφεση στις περισσότερες χώρες της ευρωζώνης ήταν να επιλεγεί η δημοσιονομική επέκταση και η στήριξη αυτής της επέκτασης από τη μείωση των επιτοκίων της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας. Η επεκτατική

νομισματική πολιτική της ΕΚΤ δεν ήταν απόρροια της ύφεσης, αλλά της μείωσης του πληθωρισμού. Η επιστροφή στον κεϋνσιανισμό συνετέλεσε, ως ένα βαθμό, στην ανάσχεση της ισχυρής τάσης ύφεσης, καθ' όσον η εν λόγω "συνταγή" συμφωνήθηκε στο πλαίσιο της λεγομένης "Ομάδας των 20" (G 20) και υλοποιήθηκε συγχρόνως σχεδόν σ' όλες τις μεγάλες οικονομίες της παγκόσμιας κοινότητας. Το βάρος της πολιτικής αντιμετώπισης της ύφεσης το έφεραν τα προγράμματα αντικυκλικής πολιτικής, τα οποία εφαρμόστηκαν – με κάποιες διαφοροποιήσεις – σε κάθε χώρα μέλος της ευρωζώνης και χρηματοδοτήθηκαν με αύξηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων των χωρών μελών της, αλλά και με διαρθρωτικές παρεμβάσεις.

Στο επίπεδο της ΕΕ, παρά τις πολιτικά ηχηρές αποφάσεις στο πλαίσιο του Σχεδίου για την Ανάκαμψη της Ευρωπαϊκής Οικονομίας (Δεκέμβριος 2008), υπήρξαν ελάχιστες παρεμβάσεις μέσω του Ενωσιακού προϋπολογισμού, της πολιτικής της συνοχής και της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων. Κατ' ουσίαν, το βάρος της προσαρμογής το έφερε κάθε χώρα μέλος κατά μόνας. Ήδη, οι περισσότερες χώρες της Ευρωζώνης τέθηκαν, αν και σε διαφορετικό βαθμό, σε τροχιά ανάκαμψης, ορισμένες δε έχουν να επιδείξουν αξιοσημείωτα ποσοστά οικονομικής μεγέθυνσης.

Η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση, σε συνδυασμό με την ύφεση της πραγματικής οικονομίας, προκάλεσε αυξημένες δημόσιες δαπάνες, οι οποίες με τη σειρά τους κλόνισαν τη δημοσιονομική σταθερότητα σε ορισμένες χώρες της Ευρωζώνης και οδήγησαν σε κρίσεις δημοσίου χρέους (π.χ. στην Ελλάδα και στην Πορτογαλία) ή σε τραπεζικές κρίσεις, η αντιμετώπιση των οποίων απαιτούσε υψηλά δημόσια κεφάλαια μέσω δανεισμού από τις αγορές (π.χ. στην Ισπανία και στην Ιρλανδία).

Τα οξύτατα προβλήματα χρέους και ο κίνδυνος πτώχευσης ορισμένων χωρών της ΟΝΕ ή/και κατάρρευσης των εθνικών τραπεζικών τους συστημάτων έθεσαν σε δοκιμασία το σύνολο οικοδόμημά της και ήγειραν ερωτήματα ως προς την αντοχή του. Ελλείψει ενός κεντρικού οργάνου, αρμοδίου για τη διαχείριση κρίσεων καθώς και αντιστοίχων θεσμοθετημένων μηχανισμών και διαδικασιών, τα κράτη μέλη της ΟΝΕ και οι κύριοι θεσμοί της (Eurogroup, ΕΚΤ) επιδόθηκαν σε μία προσπάθεια διαχείρισης της κρίσης, που χαρακτηριζόταν από αρχική ατολία, αναποφασιστικότητα, πρόταξη του εθνικού

συμφέροντος και του εσωτερικού πολιτικού κύκλου έναντι της Ενωσιακής αλληλεγγύης, πολυφωνία, ανοικτή οικονομική διπλωματία και, συχνά, πανικό. Επίσης, αποκαλύφθηκε η δύναμη των αγορών και η απουσία μίας «έσχατης λύσης» (last resort) σε περιπτώσεις μεγάλων διαταραχών. Η δημοσιονομική κρίση συνοδεύτηκε από τη δίδυμη κρίση της ανταγωνιστικότητας.

Τα προβλήματα δανεισμού ορισμένων χωρών του ευρωπαϊκού Νότου κατέδειξαν με σαφήνεια, ότι το ανταγωνιστικό περιβάλλον της ΟΝΕ ευνόησε, όπως αναμενόταν, τις χώρες του ανεπτυγμένου Ενωσιακού Βορρά και έβλαψε την παραγωγική διάρθρωση των χωρών της περιφέρειας. Συνεπώς, η σύγχρονη πρόκληση της ΟΝΕ είναι η αντιμετώπιση των διδύμων ελλειμμάτων: των δημοσιονομικών και της ανταγωνιστικότητας. Πρόκειται για μία πρόκληση, στην οποία μέχρι στιγμής η θεσμική και πολιτική ηγεσία της ΕΕ δεν κατόρθωσε να δώσει πειστικές, οριστικές, λύσεις, παρά τις παρεμβάσεις υπέρ της Ελλάδος, της Πορτογαλίας και της Ιρλανδίας και τη δημιουργία ενός προσωρινού και ενός μονίμου μηχανισμού στήριξης των χωρών σε κρίση.

Η προσχώρηση της Ελλάδος στην Ευρωζώνη την κατέταξε στον πρώτο ομόκεντρο κύκλο της διαβαθμισμένης ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Η κορυφαία αυτή πράξη έφερε μαζί της δικαιώματα και υποχρεώσεις. Ευκαιρίες και κινδύνους. Έφερε μαζί της και το βάρος της προσαρμογής λόγω της μετάβασης από την εθνική στη μετα-εθνική (νομισματική) εξουσία. Το βάρος της προσαρμογής δεν βρέθηκε, δυστυχώς, στο επίκεντρο μίας εθνικής μεταρρυθμιστικής ατζέντας. Ο κοινωνικός αντίκτυπος τότε, απλωμένος σε έναν αξιόπιστο και σχετικά μακρό μεταρρυθμιστικό χρόνο, θα ήταν κατανοητός και ευκολότερα αποδεκτός με ορατά και μετρήσιμα δημοσιονομικά αποτελέσματα. Αντ' αυτού υπήρξε διατήρηση των στρεβλώσεων, που είχαν συσσωρευθεί, ελάχιστες συγκρούσεις με αμυντικογενή συμφέροντα, καμία αποδόμηση των διευθυνουσών ολιγαρχιών.

Το πλέον εμφατικό σημείο ελλειπτικού (εξ)ευρωπαϊσμού συνιστά για την Ελλάδα η μη κατανόηση εκ μέρους του ελληνικού συστήματος διακυβέρνησης των υποχρεώσεων, που το ίδιο ανέλαβε, συνομολογώντας την αυτοδέσμευσή του από την ευρωπαϊκή ζώνη δημοσιονομικής σταθερότητας.

Δεν χωρεί αμφιβολία ότι η διάσωση των περιφερειακών οικονομιών της ευρωζώνης είναι πρωτίστως εσωτερική

υπόθεση των ιδίων των χωρών που βιώνουν την κρίση. Συνεπώς, η ταχύτητα με την οποία καλούνται να τρέξουν τα εθνικά συστήματα διακυβέρνησης δεν είναι αυτή των σημειακών διευθετήσεων, αλλά εκείνη των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων. Ειδικότερα, η Ελλάδα χρειάζεται ένα εθνικό πρόγραμμα συνολικής ανασυγκρότησης και δράσης με τη μέγιστη δυνατή πολιτική και κοινωνική συμφωνία. Μία πολυετή αναπτυξιακή ατζέντα, με έμφαση σε τομείς με ορατή και μετρήσιμη προστιθέμενη αξία. Ζητούμενο είναι η έξοδος από την κρίση πολιτικής αξιοπιστίας του ελληνικού οικονομικού συστήματος δράσης με υπερκαινοτόμες θεσμικές, οργανωτικές και διαρθρωτικές παρεμβάσεις. Ο οικονομικός χρόνος είναι πιεστικός. Τελεί εν σχέσει ευθέως ανάλογη προς τη σοβαρότητα και αποφασιστικότητα του εγχειρήματος ανάκαμψης.

Στην επόμενη ενότητα η ανάλυση εστιάζει στην αρχιτεκτονική της ONE και επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα, εάν η εν λόγω αρχιτεκτονική εμπεριέχει δομικά στοιχεία που συνέβαλαν στην κρίση του Ευρωσυστήματος. Επιπροσθέτως, αναλύεται το *modus operandi* του Ευρωσυστήματος και αναζητούνται τυχόν διαχειριστικά λάθη που ευνόησαν την κρίση της ευρωζώνης.

3. Κατασκευαστικές αστοχίες και λειτουργικές αδυναμίες της ONE

3.1. Κατασκευαστικές αστοχίες της ONE

Ως εμφατικές κατασκευαστικές αστοχίες και αξιοσημείωτα συστημικά κενά της ONE δύνανται να θεωρηθούν:

Η πρόταξη της πολιτικοποίησης έναντι του οικονομικού ρεαλισμού

Την επανέναρξη, μετά την Έκθεση Werner το 1970, του διαλόγου και την τελική υιοθέτηση της ONE υποβοήθησαν νέες συνθήκες, όπως η επανένωση της Ευρώπης, οι διαπραγματεύσεις της Συνθήκης του Μάαστριχτ και η επιθυμία των χωρών μελών να δώσουν την αναγκαία ώθηση στην πολιτική ένωση της ΕΕ και στη δημιουργία ομοσπόνδων μορφωμάτων. Η κεντρική πρόταση προήλθε κυρίως από τη Γαλλία και την Ιταλία, δύο χώρες που ήθελαν να απεξαρτήσουν την οικονομική πολιτική τους από εκείνη της

Bundesbank (Starbatty, 2006). Επίσης, επεδίωκαν τη βαθύτερη δυνατή ένταξη της Γερμανίας στις ευρωπαϊκές δομές, μετά την επανένωσή της. Άλλωστε, η εμπάθυνση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ήταν, κατά την περίοδο των διαπραγματεύσεων της Συνθήκης του Μάαστριχτ, εκπεφρασμένος στόχος και της τότε γερμανικής πολιτικής ηγεσίας.

Αληθές είναι, πάντως, ότι η πρόταξη της οικονομικής έναντι της πολιτικής και της κοινωνικοπολιτικής ενοποίησης – κατανοητή ίσως κατά τον πολιτικό καιρό της ίδρυσης των τριών ευρωπαϊκών κοινοτήτων– προβάλλεται σήμερα ως ασυμμετρία μεταξύ της οικονομικής και πολιτικής ενοποίησης. Η αρχή της παραλληλίας αφ’ ενός μεταξύ της οικονομικής και νομισματικής ένωσης και αφ’ ετέρου της πολιτικής ένωσης –στοιχείο κυρίαρχο στις διαπραγματεύσεις προς το Μάαστριχτ– δεν έτυχε ισοδύναμης θεσμικής υποδοχής στη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η αναντιστοιχία δεν καλύφθηκε ούτε με τις ενδιάμεσες αναθεωρήσεις της Συνθήκης από το Άμστερνταμ δια της Νικαίας ως τη Λισαβόνα. Η κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφαλείας –ακόμη και μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας– εξαγγέλλεται μεν ως κοινή, στην πραγματικότητα όμως υφίσταται διάσταση μεταξύ σημαίνοντος και σημαινομένου.

Η συζητητική επαναφορά στη νομισματική ένωση οφείλει να λάβει υπ’ όψιν και την επιχειρηματολογία όσων υπεστήριξαν ότι αγνοήθηκε πλήρως ότι ο επιδιωκόμενος νομισματικός χώρος απέκλινε πολύ από το υπόδειγμα του βέλτιστου νομισματικού χώρου για πολλούς λόγους και, κυρίως, επειδή θα ενέτασσε χώρες με διαφορετικές διαρθρώσεις και ανταγωνιστικές δυνατότητες καθώς και με χαμηλό βαθμό κινητικότητας των συντελεστών παραγωγής (De Grauwe and Vanherbeke, 1993, De Grauwe, 2000, Mongeli, 2008).

Τέλος, ορισμένοι προσέλαβαν την ONE ως ένα μεγάλο βήμα προς την πολιτική ενοποίηση της Ευρώπης, δεδομένου ότι οι χώρες μέλη απεδέχθησαν την υπερεθνικοποίηση μίας εκ των σημαντικότερων εθνικών οικονομικών πολιτικών (Issing 1996). Συνεπώς, αγνοήθηκε πλήρως η άποψη ότι η ONE δεν είναι αρκούντως βιώσιμη μεταξύ ετερογενών χωρών, που απέχουν πολύ από το να σχηματίσουν έναν βέλτιστο νομισματικό χώρο. Επίσης, αγνοήθηκαν και όσες φωνές εκπροσωπούσαν την άποψη ότι η νομισματική ένωση δεν θα ήταν βιώσιμη

χωρίς την παράλληλη κοινή οικονομική διακυβέρνηση και, συνωδά, την πολιτική ένωση. Ο οικονομικός ρεαλισμός συνηγορούσε υπέρ της χρονικής μετάθεσης της ένταξης στην ΟΝΕ χωρών με αδύνατες οικονομικές διαρθρώσεις, αρτηριοσκληρωτικά οικονομικά και κοινωνικά συστήματα, συστήματα διακυβέρνησης υποχωρητικά έναντι των αιτημάτων των οργανωμένων ομάδων συμφερόντων και με χαμηλή ανταγωνιστικότητα.

Η συστέγαση κρατών με αποκλίνουσες οικονομικοπολιτικές και νομισματικές κουλτούρες

Η στάση των κοινωνιών και των πολιτικών που τις εκπροσωπούν έναντι των οικονομικών φαινομένων διαμορφώνεται ιστορικά, επηρεάζοντας τη διαμόρφωση των διαφορετικών συμπεριφορικών προτύπων. Εν άλλους λόγους, σε κάθε χώρα υπάρχει ζήτηση και προσφορά οικονομικής πολιτικής επί τη βάση αυτών των προτύπων και στάσεων. Επί παραδείγματι, η Γερμανία και οι άλλες χώρες της κεντρικής και βορείου Ευρώπης, λόγω των αρνητικών βιωμάτων με διαδοχικούς υπερπληθωρισμούς, έχουν διαμορφώσει "κουλτούρα" νομισματικής σταθερότητας (Stabilitätskultur), δηλαδή απαιτούν από την πολιτική να διασφαλίζει τη σταθερότητα του χρήματος. Τουναντίον, στις ΗΠΑ, λόγω των τραυματικών βιωμάτων της μεγάλης ύφεσης μετά το 1929, κυριαρχεί το αίτημα για επεκτατικές πολιτικές τόνωσης της ζήτησης και των επενδύσεων. Άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως αυτές του Ευρωπαϊκού Νότου, δίδουν μεγαλύτερη έμφαση στην οικονομική μεγέθυνση και θεωρούν ότι η νομισματική πολιτική οφείλει να εξυπηρετεί τον εν λόγω στόχο. Επίσης, εντόνως αποκλίνουσες είναι οι στάσεις για την άσκηση της δημοσιονομικής, της εισοδηματικής και της κοινωνικής πολιτικής καθώς και για τον παρεμβατικό ρόλο του κράτους στην οικονομία ως διαδικασία και ως κατάσταση.

Η νομισματική ολοκλήρωση χωρών με διαφορετικές οικονομικοπολιτικές και νομισματικές κουλτούρες δημιουργεί αργίσι προβλήματα κατά τη λήψη των αποφάσεων και την οικονομική λειτουργική συμβίωση. Το γεγονός αυτό ερμηνεύει τόσο τη διαφορετική πορεία εντός της ΟΝΕ των οικονομιών των χωρών μελών της, όσο και τις αποκλίνουσες αντιλήψεις ως προς τις πολιτικές αντιμετώπισης της κρίσης. Χώρες με αποκλίνουσα αντίστοιχη κουλτούρα και παράδοση, όπως η

Ελλάς και οι άλλες χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου, ήταν βέβαιο ότι θα αντιμετώπιζαν μία νέα σκληρή οικονομική πραγματικότητα, στην οποία είτε θα προσαρμόζονταν έγκαιρα, πράγμα δύσκολο λόγω μιας παγιωμένης αντίθετης κουλτούρας, είτε θα εβίωναν συνθήκες μεγάλης διαταραχής.

Η κατίσχυση του μονεταριστικού προτύπου της Bundesbank

Η Γερμανία, προκειμένου να αποφύγει τη δημιουργία μίας πληθωριστικής κοινότητας, συνυπέγραψε τη συμμετοχή της στην ΟΝΕ, υπό τον όρο ότι η νομισματική ένωση θα υιοθετούσε το μονεταριστικό υπόδειγμα της Bundesbank. Η τελευταία καθ' όλη τη διάρκεια του λειτουργικού της βίου ήταν ανεξάρτητη από πολιτικές παρεμβάσεις και προσηλωμένη πρωτίστως στη διασφάλιση της σταθερότητας των τιμών, θεωρώντας ότι μεγάλες αυξήσεις της προσφοράς χρήματος δεν προάγουν το στόχο της οικονομικής ανάπτυξης και της απασχόλησης. Κατά συνέπεια, δομήθηκε ένα πολιτικό πρωτίστως οικοδόμημα, επί τη βάσει όμως της παραδοσιακής γερμανικής κουλτούρας νομισματικής σταθερότητας. Άλλες χώρες, όπως το ΗΒ, θεώρησαν ότι η νομισματική πολιτική είναι πολύ σημαντική υπόθεση για να αφεθεί σε ανεξάρτητους τεχνοκράτες και για να περιορισθεί στην επιδίωξη ενός και μόνου μακροοικονομικού στόχου.

Η τρέχουσα ύφεση και η κρίση δανεισμού έδειξαν με αποκαλυπτικό τρόπο ότι η νομισματική πολιτική της Ευρωζώνης όφειλε να διαθέτει ευελιξία και να μπορεί να επιδιώκει και άλλους στόχους, όπως π.χ. η ενίσχυση της ενεργούς ζήτησης και της απασχόλησης, καθώς και η διάθεση επαρκούς ρευστότητας σε περιόδους εκτάκτων διαταραχών. Η υπερεθνικοποίηση και η προωθημένη αποπολιτικοποίηση της νομισματικής πολιτικής συνεπέφερε σε μεγάλο βαθμό την αποψίλωση των εθνικών οικονομικοπολιτικών οπλοστασίων (Κότιος, 2000). Αυτό ισχύει και για άλλες οικονομικές πολιτικές. Επί παραδείγματι, η δημοσιονομική και η εισοδηματική πολιτική παραμένουν τυπικά αποκεντρωμένες, δηλαδή *domaines réservés* των κρατών μελών (Papastamkos, 2005). Αυτές υπόκεινται, ωστόσο, σε θεσμικούς και πραγματικούς περιορισμούς. Έτσι, λ.χ., η Συνθήκη για την ΕΕ και το Σύμφωνο Σταθερότητας (1997) περιορίζουν εν πολλοίς την ευελιξία της δημοσιονομικής πολιτικής να επιδιώκει, σε εθνικό επίπεδο, τους στόχους της σταθεροποίησης, της ανακατανομής και της ανάπτυξης. Χώρες που εντάσσονται

στο Ευρώ με έλλειμμα πλησίον του 3% και χρέος άνω του 60%, με χρεωμένους δημοσίους οργανισμούς και δημόσιες επιχειρήσεις υφίστανται συγκριτικώς μεγαλύτερο περιορισμό της δημοσιονομικής ευελιξίας τους. Ακόμη, η εισοδηματική πολιτική δεν έχει πλέον την υποστήριξη της νομισματικής και συναλλαγματικής πολιτικής. Αμοιβές οι οποίες δεν τελούν εν σχέσει ευθέως ανάλογη προς την παραγωγικότητα επιφέρουν μείωση της ανταγωνιστικότητας και αυξάνουν την ανεργία.

Η διαφοροποιημένη ανταγωνιστικότητα και εκκίνηση στο νέο ανταγωνιστικό περιβάλλον

Η συγκρότηση μίας νομισματικής ένωσης σημαίνει την αύξηση του εσωτερικού εμπορικού ανταγωνισμού και την εξάλειψη της δυνατότητας επηρεασμού του μέσω αλλαγών στις πραγματικές συναλλαγματικές ισοτιμίες ή στην προσφορά χρήματος (Thygesen, 1999). Εντός της ΟΝΕ, ο υψηλότερος εθνικός ή περιφερειακός πληθωρισμός δεν δύναται να εξουδετερωθεί μέσω του συναλλαγματικού μηχανισμού, αλλά μέσω του μηχανισμού της αγοράς, δηλαδή της μείωσης της ζήτησης, της απώλειας αγορών, της μείωσης του κόστους παραγωγής ή της μείωσης της ίδιας της παραγωγής.

Αύξηση του ενδοευρωπαϊκού εμπορικού ανταγωνισμού προέκυψε στην ΟΝΕ και λόγω της μεγαλύτερης διαφάνειας και συγκρισιμότητας των τιμών που συνεπάγεται η έκφρασή τους σε ένα ενιαίο νόμισμα. Τέλος, δύναται να βλαφθεί η εξωτερική εμπορική ανταγωνιστικότητα μίας χώρας της ΟΝΕ, η οποία εμφανίζει συγκριτικά υψηλότερο πληθωρισμό και μεγαλύτερη πραγματική ανατίμηση του ευρώ έναντι τρίτων χωρών.

Στο πλαίσιο της ΟΝΕ, η παραγωγικότητα και όσοι παράγοντες την επηρεάζουν (π.χ. τεχνολογία, οργάνωση, ανθρώπινο κεφάλαιο, υποδομές), όπως και οι τιμές, αναγορεύθηκαν σε καθοριστικά μεγέθη του ανταγωνισμού (Feldstein, 1998, Siebert, 1998a). Ασφαλώς, οι συντελεστές της παραγωγικότητας επιδρούσαν πάντοτε ουσιαδώς στις ενδοκοινοτικές ανταλλαγές. Η ύπαρξη όμως διαφορετικών νομισμάτων και, συνεπώς, η δυνατότητα επηρεασμού των συναλλαγματικών ισοτιμιών επέτρεπε και τον επηρεασμό των σχετικών τιμών σε ξένο νόμισμα, πέραν των σχετικών παραγωγικοτήτων.

Η λειτουργική εκδίπλωση της ΟΝΕ ήταν βέβαιο ότι θα επέτεινε τον ανταγωνισμό των εθνικών συστημάτων, μεταξύ

άλλων, στους τομείς της φορολογίας, της κοινωνικής ασφάλισης, της περιβαλλοντικής προστασίας, δεδομένου ότι τα συστήματα αυτά έχουν άμεσες ή έμμεσες επιπτώσεις στην οικονομική απόδοση, στις τιμές και στην κατανομή των επενδύσεων (Siebert, 1998b). Αυτά τα εθνικά συστήματα, παρά τις όποιες προσπάθειες εναρμόνισής τους σε κοινοτικό/ενωσιακό επίπεδο ή κοινοτικοποίησής τους, συνέχισαν και συνεχίζουν να αποκλίνουν εμφανώς στο πλαίσιο της ΟΝΕ και να επιδρούν στον ενδοευρωπαϊκό ανταγωνισμό. Τέλος, εντός της ΟΝΕ ήταν αναμενόμενη η τάση για περαιτέρω συγκέντρωση των οικονομικών δραστηριοτήτων στις ήδη ανεπτυγμένες περιοχές της Ένωσης και, πολύ πιθανό, η διεύρυνση των αναπτυξιακών ανισοτήτων (Molle et al, 1993). Τούτο δε, επειδή οι ήδη ανεπτυγμένες περιοχές της ΕΕ επωφελούνται περισσότερο, εν σχέσει προς άλλες περιοχές της Ένωσης, στο νέο ανταγωνιστικό περιβάλλον, καθ' όσον χαρακτηρίζονται από μεγάλες οικονομικές συγκεντρώσεις, σύγχρονες υποδομές, τεχνολογικές βάσεις και τεχνολογικό δυναμισμό, υψηλού επιπέδου υποστηρικτικές υπηρεσίες, εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό και υψηλή παραγωγικότητα της εργασίας, αποτελεσματική δημόσια διοίκηση, μεγάλες τοπικές ή γειτονικές αγορές, υψηλή προσβασιμότητα κ.λπ.

Η δημιουργία ενός συστήματος εκτεθειμένου στις ιδιωτικές χρηματοπιστωτικές αγορές και ανοχύρωτου έναντι των κερδοσκοπικών παιγνίων

Όπως ήδη σημειώθηκε, το Ευρωπαϊκό Σύστημα Κεντρικών Τραπεζών (ΕΣΚΤ) έχει ως αποκλειστικό στόχο τη σταθερότητα των τιμών. Επίσης, καθιστά απαγορευτική την άμεση ή έμμεση χρηματοδότηση του δημοσίου τομέα των κρατών μελών και των θεσμών της Ένωσης. Συνεπώς, τα κράτη μέλη δύνανται να χρηματοδοτούν τα όποια ελλείμματά τους αποκλειστικώς μέσω των χρηματοπιστωτικών αγορών, επί τη βάση της πιστοληπτικής τους αξιολόγησης. Αυτό σημαίνει ότι κυρίαρχο ρόλο στο Ευρωσύστημα αποκτούν οι λεγόμενοι «οίκοι αξιολόγησης» που προσδιορίζουν την πιστοληπτική ικανότητα (Παπαστάμκος, 2006, 2008). Σχετικώς με τους οίκους αξιολόγησης διαπιστώνονται δύο παράδοξα: Πρώτον, ότι "υφίστανται διεθνοποιημένοι οίκοι αξιολόγησης χωρίς, όμως, διεθνοποιημένη εποπτεία". Δεύτερον, ότι "ιδιωτικά σχήματα και συμφέροντα εκτός Ευρώπης εμφανίζονται

επικυρίαρχα έναντι των ευρωπαϊκών θεσμών και των κρατών" (Παπαστάμκος, 2010).

Σημειώνεται ότι ο εκ των συγγραφέων Ευρωβουλευτής Γ. Παπαστάμκος είχε ασκήσει κοινοβουλευτικό έλεγχο έναντι της Κομισιόν ήδη από τον Ιανουάριο του 2006 (Παπαστάμκος, 2006) ως προς την αξιοπιστία των Οίκων Πιστοληπτικής Αξιολόγησης και την ανάγκη θέσπισης αυστηρότερου ρυθμιστικού πλαισίου, λαμβάνοντας πλήρως καθησυχαστική απάντηση εκ μέρους του τότε αρμοδίου Επιτρόπου κ. ΜακΓκρίβι. Ωστόσο, όταν ο εν λόγω Ευρωβουλευτής επανήλθε επί του ιδίου ζητήματος τον Ιανουάριο του 2009, ο ίδιος Επίτροπος παραδέχθηκε, εν μέσω της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, την αναξιόπιστη λειτουργία και τον αδιαφανή ρόλο των οίκων αξιολόγησης. Τον Απρίλιο του 2009, κατά τη συζήτηση στην Ολομέλεια του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου επί της ερώτησης που είχε υποβάλει (04.04.2010) προς την Επιτροπή ο Γ. Παπαστάμκος, σχετικώς με τη σύσταση Ευρωπαϊκής Αρχής Αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας, ο Επίτροπος M. Barnier ανέφερε σχετικά: "Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Παπαστάμκο για αυτήν την ερώτηση σχετικά με ένα θέμα που, με τη σημερινή ιδιότητά μου, θεωρώ απολύτως ουσιαστικό για την ορθή λειτουργία της οικονομίας και των χρηματοπιστωτικών αγορών..." "Κύριε Παπαστάμκο, γνωρίζω τη μακρόχρονη δέσμευσή σας και για τον λόγο αυτόν επικροτώ αυτόν διάλογο που ανοίγετε για πρώτη φορά σήμερα ανάμεσά μας, διότι εγώ προσωπικά βρίσκομαι σε αυτό το αξίωμα μόλις μερικές εβδομάδες" (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Ολομέλεια, Συζητήσεις, Όρα των Ερωτήσεων (ερωτήσεις προς την Επιτροπή), 20.4.2010 - Στρασβούργο).

Ενδεχόμενη επιθετική πολιτική αξιολόγησης των εν λόγω οίκων θα ηδύνατο να δημιουργήσει ασύμμετρες συνθήκες δανεισμού μεταξύ των χωρών μελών της ΟΝΕ, καθώς και όξυνση των κρίσεων χρέους. Από την άλλη πλευρά, η υπερεκτίμηση της πιστοληπτικής ικανότητας ιδιαίτερος χρεωμένων χωρών της ΟΝΕ, όπως έγινε μεταξύ 2001 και 2008 στην περίπτωση της Ελλάδος και των άλλων χωρών της περιφέρειας, μπορεί να οδηγήσει σε φθηνότερη του κανονικού χρηματοδότηση και σε δραματική αύξηση του δημοσίου, αλλά και του ιδιωτικού χρέους στις χώρες αυτές. Επίσης, η όποια αυθαίρετη υποβάθμιση χωρών μελών της ΟΝΕ αυξάνει το κόστος δανεισμού και, φυσικά, τα κέρδη των πιστωτών τους.

Συνεπώς, υπάρχει πρόσθετο όφελος για τις αγορές σε περίπτωση καταχρηστικής υποβάθμισης χωρών μελών και τραπεζών της Ευρωζώνης. Στην ακραία περίπτωση της μαζικής υποβάθμισης των χωρών της ΟΝΕ, θα προκαλείτο η πλήρης κατάρρευσή της, δεδομένου ότι όλες οι χώρες της εμφανίζουν, αν και σε διαφορετικό βαθμό, υψηλά ποσοστά δημοσίου χρέους. Τέλος, η σύγχρονη κερδοσκοπία δεν περιορίζεται στις συναλλαγματικές ισοτιμίες του ευρώ, αλλά χρησιμοποιεί και νέα μέσα, όπως είναι οι συμβάσεις αντιστάθμισης πιστωτικού κινδύνου (CDS) και διάφορες άλλες τιτλοποιήσεις (Παπαστάμκος, 2010). Σε αντίθεση με άλλες χώρες (π.χ. ΗΠΑ, ΗΒ, Ιαπωνία), οι χώρες μέλη της ΟΝΕ δεν διαθέτουν τη δυνατότητα, σε περιόδους εντόνων διαταραχών, να έχουν ως σύμμαχό τους την Κεντρική Τράπεζα, την μόνη που μπορεί να παράσχει απεριόριστη ρευστότητα και να αντιπαλεύει τις επιθετικές στρατηγικές των ιδιωτικών αγορών. Τέλος, η αποστείρωση της νομισματικής πολιτικής καθιστά ευάλωτα τα κράτη μέλη στο ζήτημα της μεταχείρισης των εθνικών τους τραπεζών, οι οποίες, λόγω του μακροοικονομικού κόστους που θα προκαλούσε η παύση λειτουργιών μίας ή πολλών εξ αυτών, δεν πληρώνουν πάντοτε για τα επιχειρηματικά τους λάθη, ενώ, αντιθέτως, ευνοούνται από την ιδιωτικοποίηση των κερδών και την κοινωνικοποίηση των ζημιών (Goldstein and Véron 2011).

Η απουσία ενός αυτοματοποιημένου και αποτελεσματικού συστήματος πρόληψης και διαχείρισης κρίσεων και αλληλεγγύης

Το σύστημα της ΟΝΕ δομήθηκε χωρίς την ενσωμάτωση ενός ολοκληρωμένου μηχανισμού πρόληψης και αντιμετώπισης διαταραχών. Ένας μηχανισμός, ο οποίος θα παρακολουθούσε συνεχώς τις εξελίξεις, θα τις αξιολογούσε, θα διέθετε διαύλους έγκαιρης προειδοποίησης και θα παρενέβαινε κατασταλτικά για την έγκαιρη και πλήρη άρση των όποιων διαταραχών. Και αυτό επειδή οι αρχιτέκτονες της ΟΝΕ, μέσω της θεσμοθέτησης της δημοσιονομικής πειθαρχίας και του Συμφώνου Σταθερότητας πίστευαν, καθ' υπερβολήν, ότι δεν θα μπορούσαν να υπάρξουν κρίσεις δημοσίου χρέους, αγνοώντας, βεβαίως, άλλης φύσεως διαταραχές, όπως η ύφεση και η κρίση των χρηματοπιστωτικών συστημάτων.

Η δημοσιονομική πειθαρχία του ευρωσυστήματος, όμως, εμφάνιζε ως κεντρικές αδυναμίες την έντονη πολιτικοποίηση

της λήψης αποφάσεων ("υπουργοί κρίνουν υπουργούς") καθώς και την μη ενεργοποίηση των αυστηρών κυρώσεων σε περίπτωση απειθαρχίας. Επιπλέον, κυρώσεις προβλέπονται μόνον για τα δημοσιονομικά ελλείμματα, μετά από μία χρονοβόρα διαδικασία. Αντιθέτως, για το δημόσιο χρέος δεν προβλέπονται κυρώσεις. Ένα κράτος, όμως, με ετήσια δημοσιονομικά ελλείμματα ακόμη και εντός των επιτρεπομένων ορίων (δηλαδή κάτω του 3% του ΑΕΠ του), τείνει να αυξάνει, χωρίς κυρώσεις, το δημόσιο χρέος του. Πέραν της υπερτίμησης της αποτελεσματικότητας της δημοσιονομικής πειθαρχίας, η ΟΝΕ δεν διέθετε κανένα σύστημα εξισωτικών πληρωμών μεταξύ των κρατών μελών της, όπως συμβαίνει σε νομισματικές ενώσεις ομοσπόνδων χωρών, για την ανακατανομή του ανταγωνιστικού οφέλους των ισχυρών χωρών υπέρ της ανάπτυξης των «χαμένων» από τον εντονότερο οικονομικό ανταγωνισμό, δηλαδή για την άμβλυση των αναπτυξιακών ανισορροπιών, τις οποίες βασίμως αναμένετο ότι θα προκαλούσε η λειτουργία της ΟΝΕ. Επίσης, δεν διέθετε κανένα θεσμοθετημένο σύστημα αυτόματης αρωγής και στήριξης σε περιόδους κρίσεων, όπως συνέβαινε στο Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα της περιόδου 1979-1999, το οποίο προέβλεπε απεριόριστες πιστωτικές διευκολύνσεις μεταξύ των κεντρικών τραπεζών των χωρών μελών του Συστήματος. Προφανώς, αυτό ήταν αποτέλεσμα είτε της "αφελούς" άποψης ότι εντός της ΟΝΕ δεν μπορούν να υπάρξουν διαταραχές, είτε της "αλαζονικής" άποψης ότι οφέλη και κόστη της συμμετοχής είναι αποκλειστικά εθνική υπόθεση.

Η παράκαμψη ουσιαδών κριτηρίων της πραγματικής οικονομίας

Κατ' αρχάς, τόσο τα κριτήρια σύγκλισης για την ένταξη στην ΟΝΕ, όσο και η εφαρμογή τους, επέτρεψαν τη συστέγαση υπό την κοινή κατασκευή της ευρωζώνης οικονομικώς ανομοιογενών χωρών, όπως τονίσθηκε και ανωτέρω. Η ένταξη στην ΟΝΕ εξαρτάται από την εκπλήρωση ορισμένων μόνον οικονομικών κριτηρίων, όπως του πληθωρισμού, των επιτοκίων, της συναλλαγματικής σταθερότητας και της δημοσιονομικής πειθαρχίας. Πρόκειται για μακροοικονομικούς δείκτες, οι οποίοι, πέραν της αυθαίρετης οριοθέτησής τους, δεν αντικατοπτρίζουν τις διαρθρωτικές παραγωγικές και ανταγωνιστικές ικανότητες των υποψηφίων χωρών, ούτε τους

ποιοτικούς παράγοντες της οικονομικής ανάπτυξης. Όμως, η συμμετοχή στην ΟΝΕ, δεδομένων των ανταγωνιστικών κινδύνων, όφειλε να εξαρτάται και από κριτήρια σύγκλισης της πραγματικής οικονομίας (π.χ. παραγωγικότητα, καινοτομία, οικονομικό περιβάλλον, διοικητική απόδοση, ανταγωνιστικότητα). Έτσι, θα μπορούσε να αποφευχθεί η πρώιμη ένταξη στο ανταγωνιστικό περιβάλλον της ΟΝΕ εθνικών οικονομικών συστημάτων, τα οποία ήταν ή θα είναι απροπάρασκευα. Ως ένα βαθμό, η Συνθήκη για την ΕΕ (1992/93) προέβλεπε τη συμπερίληψη και κριτηρίων της πραγματικής οικονομίας (Κότιος, 2011). Επί παραδείγματι, στο άρθρο 140 παρ. 1 της ισχύουσας ενοποιημένης Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναφέρεται εκ νέου: "Τα τέσσερα κριτήρια που αναφέρονται στην παρούσα παράγραφο και το χρονικό διάστημα κατά το οποίο πρέπει αυτά να επιτευχθούν, αναπτύσσονται περαιτέρω σε πρωτόκολλο προσαρτημένο στις Συνθήκες. Οι εκθέσεις της Επιτροπής και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας λαμβάνουν επίσης υπόψη τα αποτελέσματα της ολοκλήρωσης των αγορών, την κατάσταση και την εξέλιξη των ισοζυγίων τρεχουσών συναλλαγών και μια εξέταση των εξελίξεων του κατά μονάδα κόστους εργασίας και άλλων δεικτών τιμών". Στην πράξη, αυτού του είδους τα κριτήρια αγνοήθηκαν συστηματικά. Ακόμη, όμως, και τα ονομαστικά κριτήρια τέθηκαν και εφαρμόσθηκαν λανθασμένα. Επί παραδείγματι, υπήρξε και υπάρχει ένας "φανατισμός" ως προς την ακριβή τήρηση των κριτηρίων του πληθωρισμού, των επιτοκίων, της συναλλαγματικής σταθερότητας και των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Αντιθέτως, για το ουσιωδέστερο όλων των κριτηρίων, ήτοι αυτό του ύψους του δημοσίου χρέους, κάτι που απέδειξε η τρέχουσα δημοσιονομική κρίση, στην ουσία δεν υπήρχε ασφαλές όριο. Το γεγονός ότι η Ελλάδα και άλλες χώρες εντάχθηκαν με χρέος άνω του 100% του ΑΕΠ τους, υποδηλώνει την μειωμένη αυστηρότητα με την οποία δομήθηκε η ΟΝΕ. Με τέτοιο δημόσιο χρέος, με αποστέρηση της εθνικής νομισματικής και συναλλαγματικής πολιτικής και με αδύνατες ανταγωνιστικές δομές, μία χώρα εντός της ΟΝΕ είναι καταδικασμένη είτε σε μακρόχρονη λιτότητα είτε σε αναπόφευκτη κρίση χρέους.

Από την παραπάνω ανάλυση προκύπτουν, μεταξύ άλλων, οι εξής συμπερασματικές διαπιστώσεις:

- Η Ευρωζώνη, ως σύστημα, εμπεριέχει ενδογενή δομικά στοιχεία ικανά να προκαλέσουν διαταραχές ή ακόμη και κρίσεις ανταγωνιστικότητας, ισοζυγίου πληρωμών, χρηματοπιστωτικών αγορών και δημοσίου χρέους.
- Η νομισματική ένωση προωθήθηκε χωρίς να συμβεί το ίδιο με την οικονομική ένωση (Delors, 2011), δηλαδή την κοινοτικοποίηση άλλων οικονομικών πολιτικών, όπως της δημοσιονομικής, της εισοδηματικής, της κοινωνικής και της αναπτυξιακής. Προωθήθηκε ο ελεύθερος ανταγωνισμός των επιχειρήσεων, αλλά και των εθνικών υπο-συστημάτων, μεταξύ ανίσως ανεπτυγμένων χωρών.
- Παρ' όλα αυτά, στο Ευρωσύστημα δεν ενσωματώθηκε ένας μηχανισμός αλληλεγγύης, ούτε έγκαιρης πρόληψης και αποτελεσματικής αντιμετώπισης διαταραχών ή κρίσεων. Οι αρχιτέκτονες του συστήματος θεώρησαν, προφανώς, είτε ότι η εμφάνιση κρίσεων είναι αδύνατη, είτε ότι οι κανόνες δημοσιονομικής πειθαρχίας και χαλαρού συντονισμού των οικονομικών πολιτικών των κρατών μελών της ΟΝΕ θα επαρκούσαν για τη σταθεροποίηση του συστήματος.
- Οι εξελίξεις των τελευταίων τριών ετών έδειξαν ότι, αφ' ενός, το σύστημα της ΟΝΕ μπορεί να βιώσει σφοδρές διαταραχές, αφ' ετέρου ότι δεν διαθέτει τους κατάλληλους μηχανισμούς διαχείρισης κρίσεων.

Πέραν των ευθυνών που αντικειμενικά καταλογίζονται στα κράτη μέλη της ζώνης σταθερότητας, η οικονομική κρίση ανέδειξε και τα δομικά ελλείμματα της ίδιας της κοινής ευρωπαϊκής κατασκευής. Η έρευνα γύρω από τις επιπτώσεις της συμμετοχής στην ΟΝΕ επί των κρατών μελών τείνει επ' εσχάτων να διεκδικεί χώρο. Αντιθέτως, μεγαλύτερο χώρο καταλαμβάνει η έρευνα ως προς την επίδραση εσωτερικών συνθηκών/καταστάσεων επί της εκβάσεως των υπερεθνικών (ευρωπαϊκών) θεσμικών συσχετισμών δυνάμεων και διαμόρφωσης πολιτικής. Το κεντρικό ερώτημα στρέφεται γύρω από την προφανή ή υποδηλούμενη διάθραυση των εθνικών θεσμικών, διαρθρωτικών και οργανωτικών δυσλειτουργιών ή την επίδραση του ευρωπαϊκού κεκτημένου επ' αυτών, εννοουμένων όχι ως υποκειμένων ενοτήτων, αλλά ως συλλειτουργουσών ενοτήτων εντός της ευρωπαϊκής συνθετικής διαδικασίας. Εξ αυτού του λόγου, στην επόμενη ενότητα διερευνάται η λειτουργία του συστήματος εν σχέσει προς την κρίση, με ειδική αναφορά στην πολιτική των κρατών

μελών του, αλλά και των θεσμοθετημένων οργάνων της ΟΝΕ.

3.2 Λειτουργικά προβλήματα του Ευρωσυστήματος

Οι κατασκευαστικές αστοχίες και τα κενά του συστήματος της ΟΝΕ προκάλεσαν ή επέτρεψαν την εμφάνιση μίας σειράς προβλημάτων στη λειτουργία και τη διακυβέρνησή της, καθώς και την εμφάνιση δυσμενών οικονομικών εξελίξεων, όπως είναι:

Η αναποτελεσματικότητα της δημοσιονομικής πειθαρχίας και του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης

Το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ) του 1997 και η δημοσιονομική πειθαρχία αμφισβητήθηκαν εντόνως στην πράξη, σχεδόν από την έναρξη της τρίτης και τελικής φάσης της ΟΝΕ (European Central Bank, 2008). Η ύφεση, που ξεκίνησε το 2000/2001, και η βούληση πολλών χωρών για ενεργητική παρέμβαση της δημοσιονομικής τους πολιτικής οδήγησε στην ανοικτή αμφισβήτηση της λογικής του ΣΣΑ. Στην αρχή, ορισμένοι τόνιζαν πως το Σύμφωνο δεν είναι μόνον Σταθερότητας, αλλά και Ανάπτυξης και, συνεπώς, θα έπρεπε να επιτρέπει δημοσιονομικές παρεμβάσεις, όπως φορολογικές μειώσεις και αυξημένες δημόσιες δαπάνες. Μάλιστα, η μεγαλύτερη αμφισβήτηση του ΣΣΑ προήλθε από τη γερμανική σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση, ήτοι από την κυβέρνηση ενός κράτους που ήταν εμπνευστής του. Εν συνεχεία, υποστηρίχθηκε και από τη Γαλλία, την Ιταλία και το ΗΒ. Το 2003, η Γερμανία και η Γαλλία αρνήθηκαν να δεχθούν μείωση των ελλειμμάτων τους και παρεμπόδισαν την υιοθέτηση της πρότασης της Επιτροπής για επιβολή κυρώσεων εναντίον τους λόγω υπερβολικών ελλειμμάτων. Αυτό δημιούργησε ένα προηγούμενο απείθαρχης δημοσιονομικής πολιτικής και για τις μικρότερες χώρες.

Η συνεχής αμφισβήτηση του ΣΣΑ προκάλεσε, τελικώς, την αναθεώρησή του το 2005, στο πλαίσιο της οποίας, μεταξύ άλλων, αμβλύθηκε η υποχρέωση για μεσοπρόθεσμα ισοσκελισμένους εθνικούς δημοσιονομικούς προϋπολογισμούς, αυξήθηκε η ευελιξία υπέρβασης του ορίου (3% του ΑΕΠ) των ελλειμμάτων στην περίπτωση κατά την οποία ένα κράτος θα αντιμετώπιζε «εξαιρετικές» ή «ασυνήθεις» καταστάσεις (π.χ. ύφεση άνω του 2%) και επιμηκύνθηκαν οι προθεσμίες διόρθωσης των ελλειμμάτων. Η απροθυμία αυστηρής τήρησης

του ΣΣΑ από τις μεγάλες χώρες της ΕΕ επέτρεψε υπερβάσεις στα δημοσιονομικά ελλείμματα και στη διαχρονική αύξηση του δημοσίου χρέους σε πολλές χώρες της ΟΝΕ. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι η Ελλάς καθ' όλη τη διάρκεια συμμετοχής της στην ΟΝΕ δεν πέτυχε κανένα έτος το εν λόγω κριτήριο. Το ίδιο ισχύει και για τη διαδικασία εποπτείας των εθνικών οικονομικών πολιτικών, οι οποίες απέκλιναν από τους συμφωνηθέντες γενικούς προσανατολισμούς. Και εδώ, σταδιακά, διαπιστώθηκε η ανάγκη για αποκλίσεις λόγω των διαρθρωτικών και συγκυριακών διαφορετικοτήτων μεταξύ των κρατών μελών (Belke and Gros, 2009).

Η δημοσιονομική απειθαρχία ευνοήθηκε και από το γεγονός ότι ορισμένες χώρες, είτε ενσκόπως είτε λόγω διαφορετικών μεθόδων υπολογισμού, παρείχαν στη Eurostat λανθασμένα ή παραποιημένα και ευνοϊκότερα του κανονικού στοιχεία για την εξέλιξη του δημοσιονομικού ελλείμματος και του χρέους τους. Εδώ η ευθύνη βαρύνει πρωτίστως τις στατιστικές υπηρεσίες και τις κυβερνήσεις των κρατών μελών, χωρίς να απαλλάσσεται της ευθύνης η Eurostat, το Συμβούλιο και το Eurogroup. Επί του ζητήματος της ποιότητας των στατιστικών στοιχείων εύστοχη θεωρείται η αποφθεγματική ρήση "δράστες και φύλακες ταυτίζονται" ως προς την ευθύνη (Kirchhof, 2010).

Οι διαφορετικές προσαρμογές των κρατών μελών στους όρους παιχνιδιού της ΟΝΕ

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η ΟΝΕ διαμόρφωσε ένα νέο, ιδιαιτέρως ανταγωνιστικό περιβάλλον. Εντός τους περιβάλλοντος αυτού ανταγωνίζονται κυρίως οι επιχειρήσεις των κατ' ιδίαν χωρών και όχι οι ίδιες χώρες. Αληθές είναι, όμως, ότι οι εθνικές οικονομικές πολιτικές και το εσωτερικό οικονομικό περιβάλλον επηρεάζουν καθοριστικά την ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων. Η εμπειρική παρατήρηση μαρτυρεί ότι οι βόρειες χώρες της ΟΝΕ, οι οποίες υπερτερούσαν ούτως ή άλλως στους μη τιμολογιακούς συντελεστές της ανταγωνιστικότητας (π.χ. έρευνα και καινοτομία, ανθρώπινο δυναμικό, επενδυτικό περιβάλλον, οργάνωση και διοίκηση των επιχειρήσεων, λειτουργία του ανταγωνισμού, δημόσια διοίκηση, δομές και υποδομές, κεφάλαια), εξοικειωμένες με το νέο ανταγωνιστικό «παιχνίδι», προσάρμοσαν και εκείνες τις εθνικές πολιτικές τους που επηρεάζουν την ανταγωνιστικότητα τιμών (Deutche

Bundesbank 2010a, European Commission 2010c). Έτσι, ορισμένες εξ αυτών (π.χ. Γερμανία, Αυστρία, Φιλανδία, Ολλανδία) εφάρμοσαν σφιχτές εισοδηματικές πολιτικές με συγκράτηση της αύξησης ή ακόμη και με πάγωμα μισθών, φορολογικές ελαφρύνσεις, μειώσεις στις εργοδοτικές ασφαλιστικές εισφορές κ.ά., με αποτέλεσμα να ενισχύσουν τις εξαγωγές τους εντός της ΟΝΕ και τα πλεονάσματα στα ισοζύγια τρεχουσών συναλλαγών τους (European Commission 2010a and 2010b).

Στον αντίποδα, ορισμένες χώρες της Ενωσιακής περιφέρειας, με χαρακτηριστικότερο το παράδειγμα της Ελλάδος, οι οποίες υστερούσαν στους μη τιμολογιακούς συντελεστές της ανταγωνιστικότητας, όχι μόνον αγνόησαν το γεγονός ότι το βασικότερο ανταγωνιστικό τους πλεονέκτημα εντός της ΟΝΕ είναι οι τιμές των αγαθών και υπηρεσιών τους, αλλά προέβησαν και σε γενναίες αυξήσεις του κόστους εργασίας πάνω από την παραγωγικότητα και σε αύξηση των άλλων παραμέτρων του κόστους παραγωγής (Maliaropoulos, 2010, Mathes, 2009, Κότιος, 2011). Υπό αυτές τις συνθήκες, ήταν αναπόφευκτη η ανταγωνιστική απόκλιση μεταξύ βορείων και περιφερειακών χωρών της Ευρωζώνης και η εμφάνιση μακροοικονομικών ανισορροπιών (Arghyrou and Chortareas, 2008, Zemanek et al, 2010, Schrader and Laaser, 2010).

Η αντιπαραγωγική χρήση του φθηνού δανεισμού από τις χώρες της Ενωσιακής περιφέρειας

Η ένταξη στην ΟΝΕ προκάλεσε αυτομάτως την πιστοληπτική αναβάθμιση όλων των χωρών μελών της και επέφερε μία εναρμόνιση των επιτοκίων του δημοσίου και τραπεζικού δανεισμού προς τα κάτω, πλησίον των επιτοκίων της Γερμανίας, ανεξαρτήτως ύψους δημοσιονομικών ελλειμμάτων και δημοσίου χρέους (Aßman and Boysen-Hogrefe, 2011, Arghyrou et al, 2009). Προφανώς, οι αγορές εκτιμούσαν ότι η συμμετοχή μίας χώρας στην ΟΝΕ συνεπάγεται αυτομάτως τη βελτίωση των δημοσίων οικονομικών της λόγω των δημοσιονομικών πειθαρχιών, καθώς και την αρωγή, παρά τη ρήτρα no bailout, των άλλων χωρών σε περίπτωση διαταραχών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη μαζική εισροή πάσης φύσεως κεφαλαίων στις χώρες της περιφέρειας της Ευρωζώνης. Ωστόσο, τα κεφάλαια αυτά δεν αξιοποιήθηκαν για τη διεύρυνση και ενίσχυση της παραγωγικής βάσης και

της ανταγωνιστικότητας των χωρών αυτών, αλλά για την κατανάλωση εισαγομένων, κυρίως, ειδών στην Ελλάδα και για μία ξέφρενη οικοδομική δραστηριότητα στις χώρες Ισπανία, Ιρλανδία και Πορτογαλία.

Η υπερχρέωση του δημοσίου τομέα στην Ελλάδα και λιγότερο στην Πορτογαλία και του τραπεζικού τομέα στην Ισπανία και στην Ιρλανδία αποκαλύφθηκε από τη διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση και μετέστρεψε τη στάση των αγορών, αφού συγχρόνως αφύπνισε τους «οίκους αξιολόγησης». Έτσι, η κρίση στις εν λόγω χώρες, παρά το διαφορετικό βαθμό έντασης και εστίασης, ήταν απολύτως αναμενόμενη. Ευθύνη φέρουν ασφαλώς τόσο οι «οίκοι αξιολόγησης» με τις καθ' υπέρβαση θετικές αξιολογήσεις των χωρών και των τραπεζών της περιφέρειας, όσο και οι πιστωτές, οι οποίοι, παρά την καθ' υπερβολή φθηνή χρηματοδότη των χωρών της περιφέρειας, αρνούνται μέχρι στιγμής να πληρώσουν για το πασιφανές επιχειρηματικό τους λάθος, όπως συμβαίνει με άλλες επιχειρήσεις, καταργώντας, έτσι, τον κυρωτικό μηχανισμό της οικονομίας της αγοράς.

Η διαφορετική εξέλιξη του πληθωρισμού και των πραγματικών ισοτιμιών του ευρώ

Ο μέσος όρος του πληθωρισμού στην Ευρωζώνη κινήθηκε σε χαμηλά επίπεδα, λίγο πολύ σύμφωνα με το στόχο της νομισματικής σταθερότητας (De Grauwe, 2009). Στις κατ' ιδίαν, όμως, χώρες της ΟΝΕ οι ρυθμοί ετήσιας μεταβολής των τιμών διέφεραν ουσιωδώς, παρά την τάση για σύγκλιση των επιπέδων τιμών προς της εντάξεως, με ταχύτερη αύξηση των τιμών των χωρών της περιφέρειας (Fischer, 2009). Αυτό είχε ως συνέπεια να χάνουν σε ανταγωνιστικότητα τιμών εντός της ΟΝΕ οι χώρες με συγκριτικώς υψηλότερο πληθωρισμό, όπως η Ελλάδα και άλλες χώρες της περιφέρειας, και να κερδίζουν οι χώρες με συγκριτικά χαμηλότερο, όπως οι βόρειες χώρες (Mathes, 2009, EEAG, 2011a, Deutsche Bundesbank, 2010b). Συνεπώς, οι εν λόγω διαφορές συνέβαλαν στην αύξηση των ελλειμμάτων των ισοζυγίων τρεχουσών συναλλαγών σε χώρες, όπως η Ελλάς, και στην αύξηση των πλεονασμάτων των χωρών του Βορρά. Τις ίδιες επιδράσεις, όμως, προκάλεσαν στο εμπόριο με τρίτες χώρες (χώρες εκτός της ΟΝΕ) και οι σχετικά υψηλότερες πραγματικές ισοτιμίες του ευρώ των χωρών με συγκριτικώς υψηλότερο πληθωρισμό (Argyrou and Chortareas, 2008). Η πραγματική ανατίμηση του

ευρώ ήταν υψηλότερη από την ονομαστική για τις χώρες της περιφέρειας, επιβαρύνοντας έτσι τις εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών τους και ευνοώντας τις αντίστοιχες εισαγωγές.

Η συγκριτικώς ταχύτερη αύξηση των τιμών στις χώρες της περιφέρειας έχει, αν και με διαφοροποιήσεις, πολλαπλά αίτια, όπως την ταχύτερη οικονομική μεγέθυνση λόγω του αναφερθέντος φθηνού δανεισμού και των ξένων επενδύσεων, την υψηλή αύξηση των αμοιβών εργασίας, τα υψηλά κέρδη, τα οποία σε ορισμένες χώρες, όπως η Ελλάδα, οφείλονται και στο μειωμένο εσωτερικό ανταγωνισμό, την εναρμόνιση των επιπέδων τιμών των οικονομικώς αδυνάτων μικρών χωρών με τα υψηλότερα επίπεδα των ισχυρών οικονομιών (τα οικονομικώς αδύνατα μικρά κράτη είναι κατ' ανάγκη λήπτες τιμών), κ.ά. Συνεπώς, λανθασμένες εθνικές οικονομικές πολιτικές και οικονομικές δυναμικές της νομισματικής ένωσης προκάλεσαν μείωση της ανταγωνιστικότητας των περιφερειακών χωρών και επιδείνωση των προβλημάτων εξωτερικού εμπορίου αγαθών και υπηρεσιών των χωρών αυτών.

Ασύμμετρες οικονομικές διαταραχές

Όλες οι οικονομίες της ευρωζώνης, παρά το διαφορετικό βαθμό ένταξής τους στο διεθνές οικονομικό σύστημα, είναι δέκτες πολλών οικονομικών και πολιτικών διαταραχών. Πριν την ίδρυση της ΟΝΕ τονίσθηκε ο κίνδυνος της εμφάνισης στα κράτη μέλη της ΟΝΕ διαφορετικών διαταραχών (Bayoumi and Eichengreen, 1992) και η αναγκαιότητα ενός σταθεροποιητικού ταμείου (Belke and Gros, 1998).

Κατά τον δεκαετή βίο της η ΟΝΕ και η ΕΕ εν γένει εκλήθη να αφομοιώσει τους ενδογενείς κραδασμούς της μετάβασης από την ΕΕ-15 στην ΕΕ-27 και της αύξησης του αριθμού των μελών της ΟΝΕ. Επίσης εκλήθη να διαχειρισθεί την επιθετική εξαγωγική πολιτική της Κίνας και των άλλων δυναμικώς αναπτυσσομένων χωρών στην ευρωπαϊκή αγορά, την κρίση πρώτων υλών και τις μεγάλες αυξήσεις στις τιμές πετρελαίου, καθώς και τη διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση.

Οι εν λόγω διαταραχές είχαν διαφορετικές επιπτώσεις στις επί μέρους χώρες της ΟΝΕ. Επί παραδείγματι, η ένταξη των νέων χωρών, οι οποίες έχουν όμοιες οικονομικές διαρθρώσεις με τις χώρες της περιφέρειας της ΕΕ-15, αλλά φθηνότερα κόσθη παραγωγής, ανταγωνίζονται στις ίδιες

αγορές τις χώρες του Νότου. Επίσης, προσέλκυσαν τεράστια ποσά για άμεσες επενδύσεις από τις ανεπτυγμένες χώρες της ΕΕ, εν μέρει εις βάρος των χωρών του Νότου. Από την άλλη πλευρά, οι εισαγωγές τους προέρχονται κυρίως από τις ανεπτυγμένες χώρες του Βορρά. Οι επιπτώσεις των εμπορικών συναλλαγών με την Κίνα διαφέρουν από χώρα σε χώρα και μετρώνται με όρους ελλειμμάτων ως ποσοστό του ΑΕΠ τους.

Οι αυξήσεις των πρώτων υλών και των τιμών του πετρελαίου επιβαρύνουν το ισοζύγιο πληρωμών των χωρών με υψηλά ελλείμματα περισσότερο από ότι τις χώρες που έχουν ήδη πλεονάσματα ή μικρό βαθμό εξάρτησης από εισαγωγές ενέργειας (Hahn and Mestre, 2011). Τέλος, η χρηματοπιστωτική κρίση και η ανάγκη για δημοσιονομική επέκταση, για αντικυκλικούς λόγους, οδήγησε σε συγκριτικώς μεγαλύτερη κρίση ρευστότητας τις χώρες του Νότου. Συνεπώς, οι εξωτερικές διαταραχές είχαν εν συνόλω ισχυρότερη επίδραση στις χώρες της περιφέρειας από ό,τι στις χώρες του Βορρά και συνέβαλαν, ως ένα βαθμό, στην κρίση που βιώνουν.

Η ισοπεδωτική νομισματική πολιτική παρά την ύπαρξη ανομοίων οικονομικών καταστάσεων

Η νομισματική πολιτική της ΕΚΤ προσανατολίζεται στη σταθερότητα των τιμών (ετήσιος πληθωρισμός κατώτερος, αλλά πλησίον του 2%) του μέσου όρου της ευρωζώνης. Όπως, όμως, επεσημάνθη ανωτέρω, οι πληθωριστικές εξελίξεις στις χώρες της ευρωζώνης υπήρξαν αποκλίνουσες. Έτσι, οι χώρες με πληθωρισμό (και ταχύτερη οικονομική μεγέθυνση) αρκετά άνω του 2% χρειάζονταν μία πιο σφιχτή νομισματική πολιτική, ενώ χώρες με πολύ χαμηλότερα ποσοστά πληθωρισμού (και χαμηλότερα ποσοστά οικονομικής μεγέθυνσης) θα ήθελαν μία πιο επεκτατική νομισματική πολιτική. Η χωρική διαφοροποίηση της νομισματικής πολιτικής είναι όμως ανέφικτη. Συνεπώς, εκ των πραγμάτων η κοινή νομισματική πολιτική ήταν κατά την πρώτη δεκαετία της ΟΝΕ συχνά προκυκλική, δηλαδή ενίσχυε τον πληθωρισμό και τα δημοσιονομικά ελλείμματα στις ταχύτερα μεγεθυνόμενες οικονομίες, κυρίως, της περιφέρειας, αλλά και την ύφεση σε ορισμένες χώρες του Ενωσιακού Βορρά (Buti et al, 2009, Hughes Hallet and Richter 2008, Prausselo, 2011).

Το κύριο συμπέρασμα από την ανωτέρω ανάλυση είναι ότι οι χώρες της περιφέρειας, οι οποίες ευρίσκονται στη δίνη της τρέχουσας κρίσης, αγνόησαν τους όρους παιχνιδιού της ΟΝΕ

και δεν αξιοποίησαν τα δυνητικά πλεονεκτήματά της. Αντιθέτως, επέτειναν τα ανταγωνιστικά μειονεκτήματά τους. Διαπιστώνεται, όμως, ότι και το σύστημα της ΟΝΕ, μη δυνάμενο να αντιμετωπίσει ασύμμετρες διαταραχές και, εκ των πραγμάτων, ασκώντας μια προκυκλική νομισματική πολιτική, συνέβαλε, αν και σε μικρότερο βαθμό, στην κρίση.

4. Η πολιτική διαχείρισης της κρίσης στην Ευρωζώνη

4.1 Η κρίση της Ευρωζώνης ως διαδικασία αποκάλυψης

Οι οικονομικές κρίσεις είναι το αιτιατό και όχι το αίτιο των προβλημάτων. Είναι το σύμπτωμα μίας βαριάς ασθένειας, η οποία προκαλείται κατά κανόνα από συμπεριφορές και πρακτικές της οικονομικής πολιτικής και των αγορών. Όπως όλες οι μεγάλες οικονομικές κρίσεις, έτσι και η πρόσφατη χρηματοπιστωτική κρίση και πολύ περισσότερο η κρίση χρέους και ρευστότητας σε ορισμένες χώρες της Ευρωζώνης λειτούργησαν ως διαδικασία αποκάλυψης μίας σειράς αρρυθμιών, προβλημάτων και κενών του συστήματος και της διακυβέρνησης της ΟΝΕ. Ειδικότερα, με την κρίση της ευρωζώνης απεκαλύφθησαν:

Οι δομικές ατέλειες και οι λειτουργικές αδυναμίες του ευρωσυστήματος

Είναι πρόδηλη η διαπίστωση ότι όλες οι αδυναμίες και τα κενά της αρχιτεκτονικής της ΟΝΕ, που αναφέρθηκαν στις προηγούμενες ενότητες, διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο τόσο στην πρόκληση της κρίσης, όσο και στην αναποτελεσματική διαχείρισή της. Λ.χ. οι χώρες της περιφέρειας, οι οποίες εντάχθηκαν με αδύνατες οικονομικές διαρθρώσεις, με ανταγωνιστικά μειονεκτήματα, με αποκλίνουσα κουλτούρα σταθερότητας ή με υψηλό δημόσιο χρέος και λανθασμένες οικονομικές πολιτικές ήταν εκείνες, οι οποίες εμφάνισαν τα δίδυμα ελλείμματα (δημοσιονομικά και ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών) και προκάλεσαν τη συνολική κρίση του συστήματος. Η κρίση αποκάλυψε επίσης τη σημασία της μη ενσωμάτωσης στο σύστημα διακυβέρνησης της ΟΝΕ μηχανισμών πρόληψης και διαχείρισης κρίσεων και αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών μελών της. Επίσης, η κυριαρχία της πολιτικής έναντι της οικονομικής λογικής δεν διαπιστώθηκε μόνο κατά την φάση οικοδόμησης της ΟΝΕ, αλλά και κατά την περίοδο λειτουργίας της, όταν με

πρωταγωνιστή τον άξονα Γερμανίας-Γαλλίας καταστρατηγήθηκε, σε μεγάλο βαθμό, το οπλοστάσιο της δημοσιονομικής πειθαρχίας.

Οι δυσλειτουργίες του ευρωπαϊκού μηχανισμού λήψης αποφάσεων

Η κρίση κατέδειξε ότι το σύστημα της ΟΝΕ εμφανίζει τεράστια προβλήματα κατά τη λήψη των αποφάσεων. Δεν ανέπτυξε μία κοινή στρατηγική αντιμετώπισης των συνεπειών της χρηματοπιστωτικής κρίσης και αντέδρασε με σημαντική καθυστέρηση στην αντιμετώπιση της κρίσης χρέους και ρευστότητας της Ελλάδος και των άλλων χωρών της περιφέρειας. Λόγω απουσίας ενός θεσμοθετημένου συστήματος διαχείρισης κρίσεων και κατανομής ρόλων, ανεδείχθησαν σε πρωταγωνιστικούς δρώντες όλες οι συνιστώσες της ΕΕ: Η ΕΚΤ, οι εθνικές κεντρικές τράπεζες, το Eurogroup, το ECOFIN, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, οι κυβερνήσεις των κρατών μελών της ΟΝΕ, τα εθνικά κοινοβούλια, τα εθνικά πολιτικά κόμματα, οι κοινωνικοί εταίροι, τα κοινωνικά κινήματα, οι τράπεζες, τα ερευνητικά ινστιτούτα, μεμονωμένες προσωπικότητες κ.ά. Σ' αυτούς έρχονται να προστεθούν και δρώντες εκτός της ΟΝΕ, όπως το ΔΝΤ, οι «οίκοι αξιολόγησης», τα μεγάλα διεθνή χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, οι κυβερνήσεις μεγάλων χωρών (π.χ. ΗΠΑ, Ιαπωνία, Κίνα), οι "Ομάδες των 7/8" (G7/8) και των "20" (G 20), διεθνή μέσα μαζικής ενημέρωσης, ερευνητικές μονάδες, εδικοί με βαρύνουσα άποψη κ.ά. Όλοι οι ανωτέρω δρώντες εξέφρασαν και εκφράζουν συχνά αποκλίνουσες απόψεις, χωρίς να υπάρχει ένα ενιαίο φόρουμ συντονισμού αυτών. Η άφθονη πολιτική ρητορική, η συνεχής δημοσιοποίηση διαφορετικών απόψεων και εκτιμήσεων και η ανοικτή οικονομική διπλωματία προκάλεσαν και προκαλούν ανασφάλεια στις κοινωνίες και στις αγορές και επιδεινώνουν την κατάσταση.

Η εμπλοκή του ΔΝΤ στη διαχείριση της ευρωπαϊκής κρίσης και η υιοθέτηση των μεθόδων δανεισμού και εποπτείας του έδειξε την αδυναμία των χωρών της ΟΝΕ να διαχειρισθούν μόνες τους την κρίση και, χωρίς αμφιβολία, έβλαψε την αξιοπιστία και τη διεθνή εικόνα της ΟΝΕ.

Τέλος, ερωτήματα εγείρονται σχετικά με τη δημοκρατική νομιμοποίηση των αποφάσεων διαχείρισης της κρίσης (Habermas, 2011a and 2011b). Και αυτό επειδή οι αποφάσεις

λαμβάνονται από τις εθνικές κυβερνήσεις και τα όργανα της ΕΕ χωρίς την προηγούμενη συμμετοχή των εθνικών κοινοβουλίων και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Η άρση του κατακερματισμού και του πολυκεντρισμού καθώς και η κάλυψη του δημοκρατικού ελλείμματος κατά τη λήψη αποφάσεων με τη δημιουργία ενός συντονιστικού οργάνου διαχείρισης κρίσεων, το οποίο θα ασκεί προσεκτική οικονομική διπλωματία, αποτελεί το μεγάλο ζητούμενο.

Το έλλειμμα οραματικής και αποφασιστικής ευρωπαϊκής ηγεσίας και η εμφάνιση οικονομικού εθνικισμού σε ορισμένα κράτη μέλη

Το έλλειμμα αποτελεσματικής ευρωπαϊκής ηγεσίας εκφράσθηκε πολλαπλώς. Εν πρώτοις, δεν λειτούργησε αποτελεσματικώς, όπως στο παρελθόν, ο παραδοσιακός γαλλογερμανικός άξονας, λόγω διαφορετικών εσωτερικών πολιτικών συνθηκών, συμφερόντων και αντιλήψεων των πολιτικών τους ηγεσιών. Πολλές κυβερνήσεις στις χώρες της ΟΝΕ καθόρισαν την στάση τους έναντι της κρίσης επί τη βάση σταθμίσεων εσωτερικής πολιτικής και όχι του κοινού (συλλογικού) συμφέροντος. Εξ άλλου, όπως δείχνει η διαδρομή της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, σε περιόδους κρίσεων, κάθε κυβέρνηση ενδιαφέρεται περισσότερο για τα του οίκου της και λιγότερο για τη σύνολη πορεία της ενοποίησης και την ευρωπαϊκή πολιτική. Οργανωμένες εθνικές ομάδες πίεσης και ευρωσκεπτικιστικά πολιτικά κόμματα ασκούν πιέσεις στις κυβερνήσεις τους για προστασία του εθνικού συμφέροντος και θεωρούν την Ενωσιακή αλληλεγγύη ως επιβλαβή. Προκειμένου να κερδίσουν τη εσωτερική δημόσια γνώμη, πολλές από αυτές τις ομάδες πίεσης δεν δίστασαν να χρησιμοποιήσουν σοβινιστικά επιχειρήματα και συνθήματα κατά των χωρών της περιφέρειας. Σε ένα περιβάλλον οικονομικού εθνικισμού και λαϊκισμού είναι συχνά δύσκολο οι κυβερνήσεις που καλούνται να χρηματοδοτήσουν τις χώρες της περιφέρειας να δράσουν αποτελεσματικώς. Έτσι, εξηγούνται και ορισμένες στάσεις και αιτήματα, όπως η εμμονή ορισμένων στην εφαρμογή από τις χώρες της κρίσης αυστηρών και σχετικώς βραχυπροθέσμων προγραμμάτων προσαρμογής, η συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα (τραπεζών) στη διαχείριση του χρέους, οι ταχύτατες ιδιωτικοποιήσεις και η εμπράγματη ασφάλιση των δανείων.

Οι ασάφειες και η ελαστικότητα του κανονιστικού πλαισίου της ΟΝΕ

Το νομικό πλαίσιο του Ευρωσυστήματος προβλέπει μεταξύ άλλων τη μη ανάληψη υποχρεώσεων χρεωμένων χωρών της ΟΝΕ (άρθρο 125 ΣΛΕΕ, πρώην άρθρο 103 ΣΕΚ) καθώς και την απαγόρευση της άμεσης χρηματοδότησης του δημοσίου τομέα από την ΕΚΤ (άρθρο 123 ΣΛΕΕ, πρώην άρθρο 101 ΣΕΚ). Και οι δύο καταστατικές ρυθμίσεις αποδείχθηκαν αδύναμες (Seidel, 2008). Τα κράτη μέλη και η ΕΕ, βασιζόμενα στη διάταξη περί «έκτακτης ανάγκης» (άρθρο 122 ΣΛΕΕ, πρώην άρθρο 100 ΣΕΚ), χορήγησαν χρηματοδότηση στα δοκιμαζόμενα κράτη μέλη, ενώ η ΕΚΤ παρενέβη στη δευτερογενή αγορά και αγόρασε ομόλογα της Ελλάδος, Πορτογαλίας και Ιρλανδίας, στηριζόμενη στο άρθρο 18 του Καταστατικού της (Πράξεις Ανοικτής Αγοράς και Πιστωτικές Εργασίας). Οι εν λόγω αγορές εκ μέρους της ΕΚΤ χαρακτηρίζονται από μέγιστη αδιαφάνεια και για ορισμένους αντίκεινται στο πνεύμα της ανεξαρτησίας της ΕΚΤ και της μη χρηματοδότησης μέσω της εκτύπωσης χρήματος κρατικών ελλειμμάτων (Meyer, 2010).

Ο κίνδυνος υπερχείλισης της κρίσης σ' ολόκληρη την ευρωζώνη

Η Ελληνική κρίση, όπως και αυτή των άλλων χωρών, απέδειξε ότι μία σοβαρή εθνική διαταραχή εμπεριέχει κινδύνους για όλες τις χώρες της ΟΝΕ και θέτει σε δοκιμασία το σύνολο της ευρωζώνης. Η κρίση χρέους σε μία χώρα μπορεί να μεταδοθεί και σε άλλες μέσω σειράς διαύλων (Arghyrou and Kontonikas, 2010, Darvas et al, 2011). Επί παραδείγματι, λόγω της ολοκλήρωσης των χρηματοπιστωτικών αγορών μεγάλο μέρος του χρέους του δημοσίου και των τραπεζών των χωρών της περιφέρειας το κατέχουν τράπεζες άλλων χωρών, όπως, μεταξύ άλλων, της Γερμανίας, της Γαλλίας, της Αυστρίας, της Ολλανδίας (BIS 2011). Επίσης, σχέσεις αλληλεξάρτησης υπάρχουν και μεταξύ των χωρών σε κρίση (Eurobank, 2011). Έτσι, ισπανικές τράπεζες έχουν χορηγήσει υψηλά δάνεια (περίπου 80 δις ευρώ) στην Πορτογαλία, ενώ πορτογαλικές τράπεζες κατέχουν ελληνικό δημόσιο και ιδιωτικό χρέος (περίπου 10 δις ευρώ). Από μία στάση πληρωμών ή από μία περικοπή (haircut) των οφειλομένων θα κινδύνευαν με κατάρρευση ή θα αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα ρευστότητας πολλά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα άλλων

χωρών, με αποτέλεσμα την εκ νέου παρέμβαση των κυβερνήσεών τους για διάσωση.

Κίνδυνοι από ενδεχόμενη στάση πληρωμών ή από μία περικοπή των ομολόγων των υπερχρεωμένων χωρών προκύπτουν και για την ΕΚΤ, η οποία κατέχει σημαντικό χαρτοφυλάκιο ομολόγων των χωρών σε κρίση και για την στήριξη της οποίας θα απαιτείτο η γενναία αύξηση των ιδίων κεφαλαίων της. Επίσης, η χορήγηση δημόσιων δανείων για στήριξη των χωρών της περιφέρειας, η οποία γίνεται με νέα δάνεια από τις αγορές, ανεβάζει το συνολικό χρέος και τα ελλείμματα και των χωρών του Βορρά, με κινδύνους και για τη δική τους μακροχρόνια πιστοληπτική ικανότητα. Τέλος, η κρίση επηρεάζει την εικόνα και τη συνοχή της ευρωζώνης και μπορεί να προκαλέσει, βραχυπροθέσμως, κρίση του ευρώ (π.χ. μεγάλη υποτίμηση) και φυγή κεφαλαίων από την ευρωζώνη. Είναι ακριβώς η έντονη αλληλεξάρτηση και η λειτουργία των διαύλων διάδοσης, που δικαιολογούν το εύλογο και άμεσο ενδιαφέρον χωρών της ευρωζώνης για τις εξελίξεις στις δοκιμαζόμενες χώρες. Από την κρίση σε ένα τμήμα της ΟΝΕ προκύπτουν κόστη για το σύνολο. Όσο πιο βαθιά η κρίση αυτή, τόσο μεγαλύτερα και τα εν λόγω κόστη για όλους. Συνεπώς, οι χώρες της ΟΝΕ είναι καταδικασμένες σ' ένα συνεργατικό παίγνιο, ώστε να υπάρξουν οφέλη για όλους (win-win game). Σε περίπτωση κατά την οποία κάποια χώρα σε κρίση δεν υποστηριχθεί από τις άλλες και αφεθεί να χρεοκοπήσει ή αποφασίσει μονομερώς να κηρύξει στάση πληρωμών, τότε υπάρχουν ζημίες για όλους (lose-lose game).

Οι υπερβολικές αντιδράσεις των χρηματοπιστωτικών αγορών και των οίκων αξιολόγησης

Σε περιόδους κρίσεων παρατηρείται κατά κανόνα υπεραντίδραση των αγορών χρήματος και κεφαλαίων. Το ίδιο συνέβη και στην περίπτωση της πρόσφατης κρίσης στην ευρωζώνη. Υπήρξε αφ' ενός μία μεγάλη αύξηση των επιτοκίων δανεισμού και όχι μόνον στις χώρες που βρίσκονται στο προσκήνιο λόγω της κρίσης, αφ' ετέρου πτώση των τιμών των ομολόγων τους στις δευτερογενείς αγορές. Επίσης, μειώθηκε δραστικά και η ιδιωτική χρηματοδότηση των χρηματοπιστωτικών τους ιδρυμάτων και των επιχειρήσεων, επιταθέντος έτσι του προβλήματος ρευστότητας και κατ' επέκταση της ύφεσης στις χώρες της περιφέρειας. Η μεγάλη πίεση που προήλθε από τις αγορές οδήγησε τις χώρες του

Βορρά να αναλάβουν, σε μεγάλο βαθμό, τη χρηματοδότηση των χωρών σε κρίση. Ιδιαίτερα αρνητικός αποδείχθηκε ο ρόλος των «οίκων αξιολόγησης», οι βαθμολογίες και προβλέψεις των οποίων επηρεάζουν τη συμπεριφορά των αγορών, καθώς και τις αγορές ασφαλίσεων κινδύνου, χωρίς να έχουν καμία δημοκρατική νομιμοποίηση. Οι επί πολλά έτη υπερβολικά θετικές αξιολογήσεις των χωρών της κρίσης, μετετράπησαν σε υπερβολικά αρνητικές, επιθετικές και άκαιρες, εγείροντας, όπως υπογραμμίσθηκε ανωτέρω, ζητήματα διαφάνειας και νομιμοποίησης των εν λόγω οίκων.

4.3 Η κρίση χρέους και οι πολιτικές αντιμετώπισης της

Με αφορμή την ελληνική κρίση χρέους, η οποία έκανε τη διεθνή εμφάνισή της περί τα τέλη του 2009/αρχές του 2010, προκλήθηκε ένας πανευρωπαϊκός πανικός και ένας ατέρμων διάλογος για το τί μέλλει γενέσθαι. Στο διάλογο αυτό συμμετείχαν όλα τα αναφερθέντα δρώντα συστήματα και υποσυστήματα. Καθοριστικός ήταν και ο ρόλος της δημόσιας γνώμης σε όλες τις χώρες της ΟΝΕ και, κυρίως, στις άμεσα θιγόμενες, όμως και στις υποψήφιες για να αναλάβουν το βάρος της στήριξης. Διαμορφώθηκαν πολλές τάσεις με κυριότερες τις εξής:

- Οι χώρες σε κρίση να αναλάβουν μόνες τους το κόστος προσαρμογής και εάν δεν τα καταφέρουν να αφεθούν να πτωχεύσουν.
- Να τεθούν εκτός ΟΝΕ και να επιστρέψουν στα εθνικά τους νομίσματα χώρες, όπως η Ελλάς.
- Να υπάρξει αναδιάρθρωση του χρέους με περικοπή ή/και επιμήκυνση αυτού.
- Να χορηγηθεί δημόσια βοήθεια από τα κράτη μέλη της ΟΝΕ και από το ΔΝΤ, υπό τον όρο της εφαρμογής δραστηκών προγραμμάτων προσαρμογής με διεθνή εποπτεία.

Τελικώς, μετά από πολλές παλινωδίες και διπλωματικές τριβές, που αποκάλυψαν πολλές από τις αναφερθείσες δομικές και λειτουργικές αδυναμίες, υιοθετήθηκε η τελευταία επιλογή ως απάντηση στην κρίση χρέους. Η Ελλάς αποτέλεσε την αφορμή για να αποκτήσει η ευρωζώνη τον πρώτο μηχανισμό διάσωσης χώρας. Ειδικότερα, η Ελλάς, στις 23 Απριλίου 2010, κατέθεσε στο Συμβούλιο της ΟΝΕ και στο ΔΝΤ αίτημα για δημόσια χρηματοδότηση. Στις 2 Μαΐου αποφασίσθηκε η χορήγηση στην Ελλάδα δανείου ύψους 110

δισεκατομμυρίων ευρώ (80 δις από τις 15 χώρες της ΟΝΕ και 30 δις από το ΔΝΤ). Το δάνειο της ΟΝΕ έλαβε διακρατικό χαρακτήρα και στηρίχθηκε στις διατάξεις περί ενίσχυσης μίας χώρας λόγω εκτάκτων καταστάσεων. Ήταν η πρώτη φορά που η ΟΝΕ κλήθηκε να διαχειρισθεί συνθήκες κρίσης. Λόγω της απουσίας θεσμοθετημένων μηχανισμών διαχείρισης κρίσεων, της απαγόρευσης από τη Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ένωσης της ανάληψης των υποχρεώσεων ενός κράτους της ΟΝΕ από άλλα κράτη μέλη, του φόβου δημιουργίας ενός προηγούμενου, αλλά και λόγω της αντίδρασης των πολιτών τους, τα κράτη μέλη αντιμετώπισαν το ελληνικό ζήτημα με μεγάλη χρονική καθυστέρηση. Φόβοι, όμως, για διάδοση της κρίσης και σε άλλες υπερχρεωμένες χώρες και για τις συνέπειες μίας πτώχευσης στα εθνικά τραπεζικά συστήματα, κυρίως της Γαλλίας και Γερμανίας, καθώς και ανησυχίες για την εικόνα της Ευρωζώνης και της συνολικής ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης οδήγησαν τις χώρες της ΟΝΕ, με προφανή δυσθυμία, να υιοθετήσουν ένα διακρατικό χρηματοδοτικό σχήμα με τη συμμετοχή του ΔΝΤ υπέρ της Ελλάδος.

Έτσι, με αφορμή την ελληνική κρίση, η ΟΝΕ δημιούργησε προηγούμενο στήριξης άνευ καταστατικών αλλαγών. Εν συνεχεία, και με αφορμή τους φόβους για κατάρρευση και άλλων χωρών της Ενωσιακής περιφέρειας, η Ευρωζώνη ανέπτυξε και άλλα μέσα αντιμετώπισης κρίσεων (ΕΕΑΓ, 2011b), που θα ισχύσουν ως το 2013, όπως τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Χρηματοπιστωτικής Σταθεροποίησης (European Financial Stabilization Mechanism) και την Ευρωπαϊκή Διευκόλυνση Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (European Financial Stability Facility). Ο πρώτος μηχανισμός έχει Κοινοτικό χαρακτήρα και επιτρέπει στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή τη λήψη δανείων για στήριξη χωρών της ΕΕ σε κρίση, μέχρι συνολικού ύψους 60 δις ευρώ με την εγγύηση του Ενωσιακού προϋπολογισμού. Το δεύτερο ταμείο έλαβε διακρατικό χαρακτήρα, καθώς και τη μορφή εταιρείας ειδικού σκοπού και παρέχει σε κράτη μέλη της ΟΝΕ εγγυήσεις δανείων μέχρι συνολικού ύψους 440 δις ευρώ. Το ΔΝΤ έρχεται να συμπληρώσει τα παραπάνω ποσά με άλλα 250 δις ευρώ. Τα ως άνω εργαλεία ενεργοποιήθηκαν για τη χορήγηση στήριξης στην Ιρλανδία ύψους 45 δις ευρώ (συνολικό πακέτο 85 δις ευρώ) και της Πορτογαλίας ύψους 52 δις ευρώ (συνολικό πακέτο 78 δις ευρώ). Εν συνεχεία (Δεκέμβριος 2010 και Μάρτιος 2011), το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο συμφώνησε, ότι η Συνθήκη της Λισαβόνας θα πρέπει να τροποποιηθεί (άρθρο

136), προκειμένου να θεσπισθεί μόνιμος μηχανισμός από τα κράτη μέλη της ευρωζώνης, ο οποίος θα διασφαλίζει τη χρηματοοικονομική σταθερότητα του συνόλου της ευρωζώνης στο πλαίσιο του νέου Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας. Ο εν λόγω μηχανισμός, που υιοθετήθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο τον Μάρτιο του 2011, με συνολικά κεφάλαια ύψους 700 δις ευρώ και χρηματοδοτική ικανότητα ύψους 500 δις ευρώ, θα αντικαταστήσει από το 2013 το Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (EFSF) και τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Χρηματοπιστωτικής Σταθεροποίησης (EFSM) και προβλέπει την εφαρμογή μηχανισμών για την αναδιάρθρωση του χρέους υπερχρεωμένων χωρών με τη βοήθεια Ρητρών Συλλογικής Δράσης (Collective Action Clauses).

Προκειμένου να βελτιωθεί ο συντονισμός της οικονομικής πολιτικής των χωρών της ΟΝΕ και η ανταγωνιστικότητα υιοθετήθηκε στο ίδιο Συμβούλιο κορυφής το "Σύμφωνο για το Ευρώ συν" (The Euro Plus Pact) που μεταξύ άλλων προβλέπει την ενίσχυση της υφισταμένης διακυβέρνησης, την προτεραιότητα της ανταγωνιστικότητας και της σύγκλισης, την ανάληψη συγκεκριμένων δεσμεύσεων από τα κράτη μέλη, και την ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς. Το εν λόγω Σύμφωνο δεν περιλαμβάνει συγκεκριμένες δεσμεύσεις για τα κράτη μέλη στα πεδία των εσωτερικών οικονομικών πολιτικών. Περισσότερο πρόκειται για έναν οδηγό δράσης, ο οποίος θα αξιολογηθεί μετά την έναρξη της εφαρμογής του.

Τα ευρωπαϊκά πολιτικά αντανακλαστικά ήταν βραδέα, το δε νέο ρυθμιστικό πλαίσιο είναι ελλιπές. Δεν αποτυπώνεται σε κανονιστική ρύθμιση όλο το εύρος των δομικών εργαλείων που θα μπορούσαν να ενεργοποιηθούν. Ειδικότερα, πίσω από την ευρωπαϊκή "προφάνεια" του "Συμφώνου του Ευρώ συν" κρύπτεται η απόφαση ότι η πρόσβαση στη χρηματοδοτική συνδρομή από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας (ΕΜΣ), μετά το 2013, "θα παρέχεται με βάση αυστηρούς όρους πολιτικής, σύμφωνα με πρόγραμμα μακροοικονομικής προσαρμογής και εμπειριστατωμένη ανάλυση της βιωσιμότητας του δημόσιου χρέους, που θα διενεργεί η Επιτροπή από κοινού με το ΔΝΤ και σε συνεργασία με την ΕΚΤ. Θα απαιτείται από το δικαιούχο κράτος μέλος να εξασφαλίζει μια πρέπουσα μορφή συμμετοχής του ιδιωτικού τομέα, σύμφωνα με τις ιδιαίτερες συνθήκες και κατά τρόπο πλήρως συμμορφούμενο προς τις πρακτικές του ΔΝΤ" (δηλαδή κάτω από διεθνή οικονομικό έλεγχο). Πέραν τούτου, η αυστηρή

επαναφορά της υποχρέωσης για αυστηρή κανονιστική υποδοχή του "φρένου του χρέους" δεν αφορά πλέον μόνον στην κεντρική κυβέρνηση, αλλά και στην περιφερειακή και τοπική αυτοδιοίκηση. Ο επαρκώς ισχυρός δεσμευτικός κανόνας "θα πρέπει να εξασφαλίζει δημοσιονομική πειθαρχία τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό/τοπικό επίπεδο." Στον ΕΜΣ και στο ΔΝΤ επιφυλάσσεται καθεστώς προτιμησιακού πιστωτή με υπεροχή μάλιστα του ΔΝΤ έναντι του ΕΜΣ.

Οι κατ' ιδίαν δεσμεύσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 25ης Μαρτίου - όπως "ο ΕΜΣ θα επιδιώκει να συμπληρώνει τη δανειοδοτική ικανότητά του με τη συμμετοχή του ΔΝΤ", "ο ΕΜΣ θα συνεργάζεται πολύ στενά με το ΔΝΤ κατά την παροχή χρηματοδοτικής συνδρομής", "οι όροι πολιτικής που θα συνοδεύουν την κοινή συνδρομή ΕΜΣ/ΔΝΤ θα αποτελέσουν αντικείμενο κοινής διαπραγμάτευσης της Επιτροπής και του ΔΝΤ, σε συνεργασία με την ΕΚΤ" κ.ά. υπό τον υπότιτλο "Συμμετοχή του ΔΝΤ" - πρόκειται να βρεθούν στο επίκεντρο του δημοσίου διαλόγου στα κράτη μέλη, ιδίως κατά τη διαδικασία κύρωσης στα κοινοβουλευτικά σώματα των κρατών μελών, σύμφωνα με τους συνταγματικούς τους κανόνες, της λεγομένης "μικρής αναθεώρησης" (μεγάλου, ωστόσο, αντικτύπου) που συνεπιφέρει η εν λόγω απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου.

Τέλος, για τη βελτίωση της εποπτείας των τραπεζών, των αγορών και των ασφαλιστικών ταμείων αποφασίσθηκε το 2010 η ίδρυση τριών νέων υπερεθνικών θεσμών: (α) Ευρωπαϊκής Τραπεζικής Αρχής, της Ευρωπαϊκής Αρχής Αξιών και Αγορών και της Ευρωπαϊκής Εποπτικής Αρχής Ασφάλισης και Επαγγελματικών Συντάξεων. Για την αξιολόγηση και πρόληψη των τραπεζικών κινδύνων μέσω πρώιμης προειδοποίησης και υποβολής συστάσεων δημιουργήθηκε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Συστημικού Κινδύνου. Η αποκατάσταση της ευρωστίας του τραπεζικού τομέα βρέθηκε και πάλι στο επίκεντρο των Συμπερασμάτων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 24/25ης Μαρτίου. Οι "δοκιμές αντοχής" διενεργούνται από την Ευρωπαϊκή Τραπεζική Αρχή και τους εθνικούς εποπτικούς φορείς, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Συστημικών Κινδύνων, την Κομισιόν και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στο πλαίσιο των δοκιμών αντοχής στα διακρατούμενα κρατικά χρεόγραφα. Επίσης, στο πλαίσιο της εξυγίανσης του τραπεζικού συστήματος θα παρακολουθείται

στενά το επίπεδο ιδιωτικού χρέους των τραπεζών, των νοικοκυριών και των μη χρηματοπιστωτικών εταιριών.

Προς την κατεύθυνση της ανάδειξης μίας συνεκτικότερης ευρωπαϊκής οικονομικής διακυβέρνησης κινούνται τα υπό υιοθέτηση κανονιστικά κείμενα της ΕΕ σχετικά με: 1) τις ανοικτές πωλήσεις και ορισμένες πτυχές των συμβάσεων αντιστάθμισης πιστωτικού κινδύνου, 2) τη συμπληρωματική εποπτεία των χρηματοπιστωτικών οντοτήτων που ανήκουν σε χρηματοπιστωτικούς ομίλους ετερογενών δραστηριοτήτων (ΧΟΕΔ), 3) τα συστήματα αποζημιώσεως των επενδυτών, 4) την πρόληψη και τη διόρθωση των υπερβολικών μακροοικονομικών ανισορροπιών, 5) την ενίσχυση της εποπτείας της δημοσιονομικής κατάστασης και την εποπτεία και τον συντονισμό των οικονομικών πολιτικών, 6) κατασταλτικά μέτρα για τη διόρθωση των υπερβολικών μακροοικονομικών ανισορροπιών στην ευρωζώνη, 7) την αποτελεσματική επιβολή της δημοσιονομικής εποπτείας στη ζώνη του ευρώ, 8) τις απαιτήσεις για τα δημοσιονομικά πλαίσια των κρατών μελών, 9) την επιτάχυνση και τη διασαφήνιση της εφαρμογής της διαδικασίας υπερβολικού ελλείμματος.

5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις – Προοπτικές της ευρωζώνης

Δεν χωρεί αμφιβολία ότι το σύστημα της ευρωζώνης ευρίσκεται σε βαθιά κρίση. Σ' αυτή συνέβαλαν πρωτίστως τα δοκιμαζόμενα κράτη μέλη με τις λανθασμένες οικονομικές πολιτικές τους και με την μη αξιοποίηση των ευκαιριών που τους προσέφερε η ιδιότητα του κράτους μέλους της ευρωζώνης. Όταν μία χώρα συμμετέχει σε μια νομισματική ένωση, σ' ένα απολύτως ανταγωνιστικό περιβάλλον, πρέπει να είναι αποφασισμένη να «παιζέι» με τους όρους παιχνιδιού της ένωσης αυτής. Αλλιώς, είτε θα εκτοπισθεί από το μέγεθος των συσσωρευμένων προβλημάτων, είτε θα υποστεί τις συνέπειες της θεραπείας σοκ, με ισχυρές πολιτικές και κοινωνικές συγκρούσεις. Άλλη εναλλακτική δεν υπάρχει. Μέχρι στιγμής, οι τρεις χώρες σε κρίση επέλεξαν την επίλυση των προβλημάτων προσαρμογής εντός της ΟΝΕ. Αυτό σημαίνει ότι, ανεξαρτήτως του τρόπου και του ύψους της βοήθειας, είναι υποχρεωμένες να ακολουθήσουν βίαιη προσαρμογή. Ακόμη όμως και μετά από μία ενδεχόμενη επιτυχία της πολιτικής προσαρμογής, θα πρέπει να ενσωματώσουν στο σύνολο των

πολιτικών και δράσεών τους, όπως και στις κοινωνικές τους διεργασίες, τους περιορισμούς που θέτει η νομισματική ένωση. Εν άλλους λόγους, η προσαρμογή δεν είναι μία προσωρινή διαδικασία, αλλά συνεχής. Μόνον χώρες με οικονομική, πολιτική και κοινωνική ευελιξία και προσαρμοστικότητα είναι σε θέση να επωφελούνται από τον ανταγωνισμό εντός της ευρωζώνης, όπως ασφαλώς και διεθνώς. Αν και δεν προκάλεσαν αμέσως την τρέχουσα κρίση χρέους, τα δομικά και διαχειριστικά λάθη και τα κενά του ευρωσυστήματος επέτρεψαν τη γένεση της κρίσης και έως ένα βαθμό την επέτειναν. Συνεπώς, πρόκειται για κρίση πρωτίστως της πολιτικής, αλλά δευτερευόντως και του ευρωσυστήματος.

Στο σημείο αυτό τίθεται το ερώτημα της μελλοντικής πορείας της ΟΝΕ (Dietrich et al, 2010, EEAG, 2011b, Gianviti et al, 2010, Kirkegaard, 2010, Klodt, 2011, Mateus, 2010). Παρά τις μέχρι τώρα προσπάθειες και παρεμβάσεις, η αστάθεια και αβεβαιότητα εξακολουθούν να υφίστανται. Οι αγορές δεν φαίνεται να έχουν πεισθεί για την οριστική διάσωση της Ελλάδος και των άλλων χωρών. Η αποτελεσματικότητα των διαμορφωθέντων μηχανισμών αμφισβητείται από πολλές πλευρές (Boysen-Hogrefe, 2011). Στις χώρες της κρίσης είναι φυσικό να εκδηλώνονται ισχυρές κοινωνικές και πολιτικές αντιδράσεις έναντι των προγραμμάτων προσαρμογής. Στις χώρες-πιστωτές η δημόσια γνώμη είναι κατά της παροχής δανείων, φοβούμενη την μετακύλιση του κόστους μίας ενδεχόμενης πτώχευσης στους φορολογουμένους. Η δημοσιοποίηση αντιφατικών απόψεων για το μέλλον της ευρωζώνης και της συνολικής ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, δημιουργούν σύγχυση και κλίμα πεσιμισμού.

Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι μία έξοδος της Ελλάδος ή και κάποιων άλλων μικρών χωρών, όπως η Πορτογαλία και η Ιρλανδία, ή μία ενδεχόμενη χρεοκοπία θα επιφέρει το τέλος της ΟΝΕ (Der Spiegel, 2011). Η άποψη αυτή είναι υπερβολική (De Grauwe, 2010, Stark, 2011, Weidmann, 2011). Το μέλλον της ευρωζώνης εξαρτάται από την παραμονή σ' αυτή των μεγάλων οικονομιών της βόρειου Ευρώπης και, κυρίως, της Γαλλίας και της Γερμανίας. Εάν υπάρχει πολιτική βούληση για συνέχιση της ΟΝΕ, τότε είναι βέβαιο ότι οι χώρες του σκληρού πυρήνα αυτής, παρά τους όποιους βραχυπρόθεσμους κλυδωνισμούς, δύνανται να διασώσουν τη νομισματική τους ένωση. Επίσης, συχνά διαπιστώνεται η άποψη ότι πρόκειται

και για κρίση του ευρώ (Boysen-Hogrefe, 2010). Και η άποψη αυτή είναι λανθασμένη, δεδομένου ότι η ισοτιμία του ευρώ, παρά τις περιοδικές της διακυμάνσεις, είναι ανατιμημένη έναντι του δολαρίου και της στερλίνας. Εξάλλου, μία υποτίμηση θα ωφελούσε την εξωστρεφή ευρωπαϊκή οικονομία. Γενικώς, η μακροχρόνια ισοτιμία του ευρώ εξαρτάται από τη νομισματική σταθερότητα της ευρωζώνης, από τη νομισματική πολιτική της ΕΚΤ, από την πορεία της οικονομίας των μεγάλων χωρών της ΟΝΕ και από τις εξελίξεις στις άλλες χώρες. Συνεπώς, άλλο είναι η κρίση χρέους και άλλο η κρίση του ευρώ.

Το σοβαρότερο πρόβλημα για τη βιωσιμότητα της ευρωζώνης θα προέκυπτε στην περίπτωση που θα παρουσιαζόταν κρίση χρέους σε μεγάλες οικονομίες, όπως αυτές της Ισπανίας, της Ιταλίας και του Βελγίου. Η Ισπανία, έχει να επιδείξει συγκριτικώς χαμηλό ποσοστό δημοσίου χρέους (68% του ΑΕΠ για το 2011). Αντιμετωπίζει, όμως, τεράστια προβλήματα με την ρευστότητα και φερεγγυότητα του τραπεζικού της συστήματος. Χρειάζεται κρατικά κεφάλαια για την ενίσχυση αυτού, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε μεγάλη αύξηση των ελλειμμάτων και του χρέους. Η Ιταλία και το Βέλγιο έχουν από τα υψηλότερα ποσοστά δημοσίου χρέους στην ΟΝΕ (120% του ΑΕΠ και 97% για το 2011, βλ. European Commission, 2011). Ενδεχόμενη επιθετική υποβάθμιση των ανωτέρω χωρών από τους «οίκους αξιολόγησης» θα προκαλούσε αύξηση του κόστους δανεισμού τους και πολύ πιθανό αύξηση των ελλειμμάτων και περαιτέρω επιδείνωση του δημοσίου χρέους τους. Κλιμάκωση αυτής της εξέλιξης θα ωθούσε και τις χώρες αυτές στο μηχανισμό στήριξης της ευρωζώνης. Είναι, όμως, αμφίβολο, εάν ο σχεδιασθείς μηχανισμός είναι σε θέση να διασώσει τις εν λόγω χώρες, οι οποίες έχουν εν συνόλω δημόσιο χρέος πλησίον των 3.000 δις (Ιταλία γύρω στα 1.900 δις ευρώ). Η αύξηση των προβλεπόμενων πόρων για διάσωση μεγάλων οικονομιών θα πρέπει να θεωρείται αδύνατη, αφού το δημόσιο χρέος της Γερμανίας και της Γαλλίας είναι ήδη υψηλό (81 % και 88% του ΑΕΠ για το 2011 αντιστοίχως).

Συνεπώς, το μέλλον της ευρωζώνης θα εξαρτηθεί κυρίως από δύο παραμέτρους:

Πρώτον, από τη δημοσιονομική προσαρμογή των χωρών της ΟΝΕ και ιδίως αυτών με υψηλά ποσοστά δημοσίου χρέους, από τη συμπεριφορά των αγορών και εν γένει από τη

βιωσιμότητα του χρέους. Θα πρέπει να υπάρξει μία οριστική λύση, κυρίως στο ελληνικό πρόβλημα, μέσω της Ενωσιακής αλληλεγγύης, ώστε να αποφευχθούν φαινόμενα ντόμινο. Σε κάθε περίπτωση, χωρίς την στήριξη της μεγέθυνσης και της ανταγωνιστικότητας της πραγματικής οικονομίας, είναι αμφίβολη η μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα του χρέους της Ελλάδος και των άλλων χωρών της περιφέρειας (Marzinotto, 2011). Πιθανή αναδιάρθρωση του χρέους στο μέλλον δεν μπορεί να αποκλεισθεί, γεγονός που έχει ενσωματωθεί στις προσδοκίες των αγορών.

Δεύτερον, από τη βελτίωση των δομών και της διακυβέρνησης της Ευρωζώνης (Trichet, 2011). Λ.χ. θα πρέπει να συνεχισθούν οι προσπάθειες για την εποπτεία των χρηματοπιστωτικών αγορών, για τη βελτίωση των μηχανισμών πρόληψης και έγκαιρης προειδοποίησης των κρίσεων, να υπάρξει αποτελεσματικότερη εναρμόνιση βασικών εθνικών πολιτικών, να μετατραπεί ο μόνιμος μηχανισμός σταθερότητας σε ένα Ευρωπαϊκό Νομισματικό Ταμείο (Belke 2010, Παπαστάμκος, 2010), το οποίο θα διαθέτει επαρκή κεφάλαια, να υπάρξει μία κοινή δημοσιονομική πολιτική και να αποκτήσει η ΕΚΤ αρμοδιότητες για ουσιαστική παρέμβαση σε περιόδους μεγάλων κρίσεων. Παραλλήλως, για την ενίσχυση των χωρών με συγκριτικώς χαμηλή ανταγωνιστικότητα οφείλει να θεσμοθετηθεί ένας μηχανισμός μεταφοράς πόρων για επενδύσεις και βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των αδυνάτων οικονομιών από τις χώρες που αποκομίζουν μεγάλα οφέλη από τη λειτουργία της ΟΝΕ. Η ΟΝΕ λειτούργησε με σχετική επιτυχία επί δέκα έτη χωρίς την ύπαρξη πολιτικής ένωσης, αλλά και χωρίς θετική συμβολή στην πορεία της ΕΕ προς την πολιτική ένωση. Συνεπώς, απέδειξε πώς μπορεί να υπάρξει νομισματική ένωση, χωρίς ταυτόχρονη πολιτική ένωση. Όμως, η πρόσφατη κρίση κατέδειξε ότι η πολιτική συνεργασία και η οικονομική διακυβέρνηση στο πλαίσιο της ΟΝΕ οφείλει να ενισχυθεί και να υπάρξουν αυτόματες παρεμβάσεις για την αντιμετώπιση διαταραχών και όχι λύσεις κατά περίπτωση, χρονοβόρες διαδικασίες και πολιτικές τριβές και αντιπαραθέσεις. Θα πρέπει να αρθεί το πολυκεντρικό σύστημα λήψης αποφάσεων, να υπάρξει σοβαρή οικονομική διπλωματία και περισσότερες αποφάσεις αντί δηλώσεων. Η Ευρωζώνη θα πρέπει να ομιλεί με μία φωνή και να δίνει οριστικές λύσεις, αντί της προσέγγισης "trial and error".

Η δεκάχρονη εμπειρία της νομισματικής ένωσης συνηγορεί υπέρ της ανάγκης μεγαλύτερου ρυθμιστικού εξευρωπαϊσμού της οικονομικής πολιτικής. Ωσαύτως, υπέρ της ανάγκης εξευρωπαϊσμού του οικονομικού κινδύνου. Την ώρα της ανάγκης οι πολίτες της ΕΕ εστράφησαν ενστικτωδώς στο κράτος. Είναι ακριβώς το θεσμικά ισχυρό κράτος το οποίο εκλήθη να αντιμετωπίσει την αποτυχία της αγοράς. Μέχρι νεωτέρας θεσμικής και ρυθμιστικής φυγής προς τα εμπρός, ο συντονισμός των εθνικών εργαλείων δράσης εντός της ΕΕ και δι' αυτής προς τα έξω είναι δείκτης, συγχρόνως δε και συντελεστής της εξέλιξης του οικονομικού κράτους ως μέλος της ΕΕ. Επειδή η κατάσταση πρωτόγνωρης ανάγκης στην οποία έχει περιέλθει η ευρωπαϊκή οικονομία δεν γνωρίζει δοκιμασμένες συνταγές, είναι χρέος των πρωταγωνιστών της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ενοποίησης –εθνικών συστημάτων και ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων– να συνεχίσουν να επιδιώκουν συντονισμένη ευρωπαϊκή στρατηγική εξόδου από την κρίση. Διαφοροποιήσεις και ομαδοποιήσεις, λ.χ. σε περισσότερο και λιγότερο ανθεκτικά εθνικά οικονομικά συστήματα ή σε "παλαιά και νέα Ευρώπη", δεν αποτελούν δημιουργική διέξοδο από την κρίση. Οσο περισσότερο σταθερό και πλήρες θα καθίσταται το παγκόσμιο ρυθμιστικό σύστημα (με εποπτικούς μηχανισμούς, μηχανισμούς πρόληψης και διαχείρισης κρίσεων, κυρώσεις), τόσο περισσότερο θα επιτυγχάνεται παγκόσμια σύγκλιση, διαφάνεια και σταθερότητα και θα συναντάται το ευρωπαϊκό πρότυπο εξωτερικής δράσης με το πολυμερές σύστημα. Η Ε.Ε. υπήρξε εισαγωγέας της κρίσης, ας γίνει λοιπόν εξαγωγέας σταθερότητας και οικονομικής ασφάλειας. Η αξιόπιστη προβολή του ευρωπαϊκού προτύπου οικονομικής διακυβέρνησης στην παγκόσμια mega-κλίμακα προϋποθέτει τον σαφή και συνεκτικό καθορισμό του ιδίου στο εσωτερικό της ΕΕ. Προϋποθέτει την άρση της ασυμμετρίας μεταξύ των δύο πυλώνων της ΟΝΕ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Arghyrou, M. G. and Tsoukalas, J. D. (2011) “The Greek Debt Crisis: Likely Causes, Mechanics and Outcomes”, *The World Economy*, Vol. 34(2), pp. 173–191,
- Arghyrou, M. G. and Kondonikas, A. (2010) The EMU sovereign–debt crisis: Fundamentals, expectations and contagion, Seminar at the Hellenic Observatory, The European Institute, LSE, [http://www2.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/hellenicObservatory/pdf/Seminars/2010–11/ARGHYROU_PRESENTATION%20\(12–10–2010\).pdf](http://www2.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/hellenicObservatory/pdf/Seminars/2010–11/ARGHYROU_PRESENTATION%20(12–10–2010).pdf)
- Arghyrou, M. G. and Chortareas, G. (2008) Current account imbalances and real exchange rates in the euro area, *Review of International Economics*, 16: 747–64)
- Arghyrou, M. G, Gregoriou, A. and Kondonikas, A (2009) Do real interest rates convergence? Evidence from the European Union, *Journal of International Financial markets, Institutions and Money*, 19: 447–460).
- Aßman Ch. And Boysen–Hogrefe, J. (2011) “Determinants of Government Bond Spreads in the Euro Area: In good Times and in Bad”, in *Empirica*, Vol. 38 (1).
- Bayoumi, T. and B. Eichengreen (1992), “Shocking Aspects of European Monetary Unification”, NBER Working Paper 3949.
- Belke, A. (2010) “Eine neue Schuldenordnung für Euro–Staaten. Stärkung der Governance durch einen Europäischen Währungsfond?“, in *Wirtschaftsdienst*, Heft 12, pp. 786–793.
- Belke, A. and Gros, D. (2009) “On the Benefits of Fiscal Policy Coordination in a Currency Union : A Note”, in *Empirica* Vol. 36, pp. 45–49.
- Belke, A. and D. Gros (1998), “Asymmetric Shocks in EMU: Is There a Need for a Stability Fund?” *Intereconomics*, Nov/Dec, pp. 274–288.
- BIS–Bank for International Settlement (2011) Preliminary international banking statistics, fourth quarter 2010, April 2011, <http://www.bis.org/statistics/bankstats.htm>
- Boysen–Hogrefe, J. (2011) “Für einen Schuldenschnitt und gegen den Rettungsschirm?”, *Kiel Policy Brief* Nr. 29, Institut für Weltwirtschaft Kiel.
- Boysen–Hogrefe, J. (2010) Ist Griechenland noch zu retten? Und der Euro?, *Kiel Policy Brief* Nr. 19, Institut für Weltwirtschaft Kiel.
- Buti, M., Larch, M. and Balboni F. (2009) “Monetary and Fiscal Policy Interactions in the EMU when Cyclical Conditions are uncertain”, in *Empirica*, vol. 36 (1), pp. 21–44.
- Darvas, Z., Pisani–Ferry J. and Sapir, A. (2011) “A Comprehensive Approach to the Euro–Area Debt Crisis”, *bruegelpolicybrief* I, Issue 02, Brussels.

- De Grauwe, P. and Vanherbeke W. (1993) "Is Europe an Optimum Currency Area? Evidence from Regional Data", in P. R. Masson and M. P. Taylor (ed.), Policy Issues in the Operation of Currency Unions, Cambridge, pp. 111–129.
- De Gruwe, P. (2000) The Economics of Monetary Integration, 4th ed., Oxford.
- De Grauwe, P. (2009) The Euro at ten: achievements and challenges, *Empirica* vol. 36, pp. 5–20.
- De Gruwe, P. (2010) Greece: The start of a systemic crisis of the Eurozone?, <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/4384>
- Delors, J. (2011) "Wo steht Europa?", http://www.gruene-europa.de/cms/download/369/369042.rede_jacques_delors_im_wortlaut_deutsch@en.pdf
- Der Spiegel (2011) "Plötzlich und erwartet: Nachruf auf eine gemeinsame Währung", Heft 25–2011.
- Deutsche Bundesbank (2010a) Zur Problematik makroökonomischer Ungleichgewichte im Euro-Raum, Monatsbericht Juli, pp. 17–40.
- Deutsche Bundesbank (2010b) Nominale und reale Wechselkursentwicklung während der Finanzkrise, Monatsbericht Juli 2010, S. 41–58.
- Dietrich D., Holtemöller O. und Linder A. (2010) Wege aus der Schulden- und Vertrauenskrise in der Europäischen Wirtschafts- und Währungsunion, in *Wirtschaft in Wandel 8/2010*, iwh-Halle, pp. 370–375
- EEAG (2011a) The EEAG Report on the European Economy, "Greece", CESifo, Munich 2011, pp. 97–125.
- EEAG (2011b) The EEAG Report on the European Economy, "A New Crisis Mechanism for the Euro Area", CESifo, Munich 2011, pp. 71–96.
- Eurobank EFG (2011) Latest Macro & Market Developments, Greece Macro Monitor, www.eurobank.gr/research
- European Central Bank (2008) "Ten Years of the Stability and Growth pact", Monthly Bulletin, October 2008, pp. 53–65.
- European Commission (2011) European Economic Forecast Spring 2011, European Economy, 1/2011.
- European Commission (2010a) Surveillance of the Euro Area – Competitiveness and Imbalances, European Economy, Nr. 1.
- European Commission (2010b) Quarterly Report on the euro area, Special issue: The impact of the global crisis on competitiveness and current account divergences in the euro area.
- European Commission (2010c) Assessing the sources of non-price competitiveness, Quarterly Report on the Euro Area, II/2010, pp. 29–33.
- Feldstein M., (1998) Asking for Trouble. The Single Currency Will Lead to Regional Conflict, not Economic Efficiency, *TIME*, January.
- Fischer, Ch. (2009) Price Convergence in the EMU? Evidence from micro data, Deutsche Bundesbank, Discussion paper, Series 1: Economic Studies, No 06/2009.

- Gianviti, F., Krueger, A.O., Pisani-Ferry, J., Sapir, A. and von Hagen, J. (2010) "A European mechanism for sovereign debt crisis resolution: a proposal", Bruegel Blueprint Series, Vol. X, Brussels.
- Goldstein, M. and Véron, N. (2011) "Too Big to Fail: The Transatlantic Debate", Paterson Institute for International Economics, Working Paper Series, 11-2, Washington, D.C.
- Habermas, J. (2011a) „Der Konstruktionsfehler der Währungsunion“, Blätter für deutsche und internationale Politik, 5/2011, pp. 64-66.
- Habermas, J. (2011b) „Ein Pakt für oder gegen Europa?“, <http://www.ecfr.eu/page/-/Habermas%20PDF.pdf>
- Hahn, E. and R. Mestre, R. (2011) "The Role of Oil prices in the Euro Area Economy Since 1970's", European Central Bank, Working Paper Series, No. 1356 .
- Hahn, E. (2003) "Pass Through of External Shocks to Euro Area Inflation", ECB Working Paper, No.243, Frankfurt.
- Hughes Hallett A. and Ch. Richter (2008) "Have the Eurozone economies converged on a common European cycle?", International Economics and Economic Policy, Vol. 5, (1-2), pp. 71-101
- Issing O., (1996) Europe, Political Union through Common Money? Occasional Paper No. 98, London: Institute of Economic Affairs.
- Kirchhof, P. (1.3.2010) "Täter und Wächter sind identisch", Der Spiegel 9/2010.
- Kirkegaard, J. F. (2010) „In Defense of Europe’s Grand Bargain“, Peterson Institute for International Economics, Policy Brief, June 2010 .
- Kloldt, H. (2011) „Ist die Währungsunion zu retten?“, Für einen anreizeffizienten Krisenmechanismus, Kieler Arbeitspapiere 1690, Institut für Weltwirtschaft, Kiel
- Κότιος, Α. (2000) Η Ελλάδα στον 'Ευρωχώρο' - Από την ονομαστική στην πραγματική σύγκλιση, στο "Χωροταξία, Πολεοδομία και Περιφερειακή Ανάπτυξη", Επιστημονική Επετηρίδα για τα δέκα χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος, σελ. 341-365.
- Κότιος, Α. (2010) "Η Ελλάδα, η ΟΝΕ και η Κρίση", Σειρά Ερευνητικών Εργασιών, 17 (1), Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος.
- Mateus, A. (2010) "Reforming the Euro-zone: the problem of the Euro-Med", http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1699647
- Meyer, D. 92010) "Stabilitätsgefahren für die EWU", in Wirtschaftsdienst, Heft 12, pp. 805-813.
- Malliaropoulos, D. (2010) How much did competitiveness of the Greek economy decline since EMU entry?, Eurobank Research Economy and markets, vol. 5, Issue 4.
- Marzinotto, B. (2011) A European Fund for Economic Revival in Crisis Countries, Bruegel, http://www.bruegel.org/pdfdownload/?pdf=fileadmin/files/admin/publications/policy_contributions/

2011/110207_BM_A_European_fund_for_economic_revival_in_crisis_countrie
s.pdf

Mathes, J. (2009) Ten Years EMU – Reality Test for the OCA Endogeneity Hypothesis, Economic Divergences and Future Challenges, *Intereconomics*, March/April, pp. 114–128.

Mitsopoulos, M. and Pelagidis Th. (2009) Economic and Social Turbulence in Greece: the Product Markets are a No-Brainer, the Labour Market is Not, *Intereconomics*, Luly/August, pp. 246–254.

Molle W., O. Sleijpen, M. Vanheukelen (1993) The Impact of an Economic and Monetary Union on Social and Economic Cohesion: Analysis and Ensuing Policy Implications, K. Gretschmann (Ed.): *Economic and Monetary Union: Implications for National Policy-Makers*, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, pp. 217–243.

Mongeli, F. P. (2008) European Economic and Monetary Integration, and the Optimum Currency Area Theory, *European Economy, Economic Papers* 302, February.

Papastamkos, G. (19.6.2005) The "telos" of the national economic state and the future of Europe, *NEW EUROPE*.

Παπαστάμκος, Γ. (26.1.2006) Οίκοι πιστοληπτικής αξιολόγησης, Γραπτή Ερώτηση προς την Επιτροπή (E-0212/06).

Παπαστάμκος, Γ. (2.12.2008) Οίκοι αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας, Προφορική Ερώτηση προς την Επιτροπή (H-0984/08). Συζήτηση στην Ολομέλεια του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (13.1.2009).

Παπαστάμκος, Γ. (17.2.2010) Ευρωπαϊκή Οικονομική Διακυβέρνηση, Προφορική Ερώτηση προς την Επιτροπή (H-0078/10).

Παπαστάμκος, Γ. (22.2.2010) Θωράκιση του ευρώ έναντι κερδοσκοπικών παιγνίων, Γραπτή Ερώτηση προς την Επιτροπή (E-1091/10).

Παπαστάμκος, Γ. (4.3.2010) Σύσταση Ευρωπαϊκής αρχής αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας, Προφορική Ερώτηση προς την Επιτροπή (H-0124/10), Συζήτηση στην Ολομέλεια Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (20.4.2010).

Praussello, F. (2011) “Assymmetric Socks and Monetary Disintegration in the case of eurozone, in M. N. Jovanovic (ed.), *International Handbook on the Economics of Integration*, Vol. II, Chelthenman, pp. 360–377.

Quaglia, L., Eastwood R. and Holmes, P. (2009) “The Financial Turmoil and EU Policy Cooperation in 2008”, in *Journal of Common Market Studies*, Vol. 47, pp. 63–87.

Schrader, K. und Laaser, C.-F. (2010) Den Anschluss nie gefunden: Die Ursachen der griechischen Tragödie, in *Wirtschaftsdienst*, pp. 540–547.

Seidel, M. (2008) “Euro-Diplomatie durch gemeinsame Wirtschaftsregierung“, *YEI, Working Papers*, B01.

Siebert H. (1998a) “Labor Productivities and Labor Costs in Euroland”, *Kiel Working Paper No. 866*, Kiel Institute of World Economics.

Siebert H. (1998b) “The Euro: A Dozen Do’s and Don’t’s”, *Kiel Discussion Paper 312*, Kiel Institute of World Economics.

Starbatty J. (2006) Sieben Jahre Währungsunion: Erwartungen und Realität, Tübinger Diskussionsbeiträge, Nr. 308

Stark, J. (2011) "Griechenland muss seine Hausaufgaben machen" http://www.dradio.de/dlf/sendungen/interview_dlf/1481957/

Thygesen N. (1990) "The Benefits and Costs of Currency Unification", H. Siebert (Ed.): The Completion of the Internal Market, Kiel Institute of World Economics, Tübingen: Mohr-Siebeck, pp. 347-385.

Trichet, J.-C. (2011) "The euro, its central bank and economic governance", <http://www.ecb.int/press/key/date/2011/html/sp110613.en.html>

Weidmann, J. (2011) Bundesbankchef schließt griechische Pleite nicht aus, <http://www.welt.de/wirtschaft/article13426117/Bundesbankchef-schliesst-griechische-Pleite-nicht-aus.html>

Zemanek, H., A. Belke and G. Schnabl (2010) "Current Account Imbalances and Structural Adjustment in the Euro Area: How to Rebalance Competitiveness", International Economics and Economic Policy, Vol. 7, pp. 83-127.